

VARĖNĖS UPĖS 10-OJI SENOVĖS GYVENVIETĖ

VYGANDAS JUODAGALVIS, EGLĖ MARCINKEVIČIŪTĖ

Pietų Lietuvos akmens amžiaus paminklais pradėta domėtis jau daugiau nei prieš šimtmetį. Didžioji dalis radinių, liudijančių apie ankstyviausią žmonijos gyvenimo laikotarpį, yra surinkta būtent šiame regione. Palankios gamtinės sąlygos ir paviršiuje randama titnago žaliava lėmė čia apsistojusių akmens amžiaus medžiotojų maisto rinkėjų gyvenviečių gausą. Patogių įsikurti vietų būta nedaug, tad smėlynai prie senųjų Pietų Lietuvos vandens telkinių dažniausiai buvo gyvenami po kelis kartus. Gyvenviečių daugiasluoksniškumas ir nepalankios sąlygos organikai išlikti smarkiai apriboja galimybes, padedančias atkurti akmens amžiaus žmonių gyvensenos vaizdą. Planigrafiniai kasinėtų paminklų tyrinėjimai, panaudojant senus, laiko patikrintus metodus ir derinant juos su naujais, atveria platesnes pažinimo galimybes.

Varėnės upės 10-oji akmens amžiaus gyvenvietė yra Varėnos rajone, 1,1–1,4 km į pietryčius nuo Babriškių kaimo, kairiajame upės krante. Paminklą aptiko klaipėdiškis L. Kavaliauskas. 1995 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos metu T. Ostrauskas iškasė keletą šurftų, kuriuose surado titnaginių dirbinių, lipdytos keramikos ir aptiko 75–80 cm storio kultūrinį sluoksnį (Ostrauskas, 1996).

1999 m. pradėti stacionarūs paminklo kasinėjimai buvo vykdomi pagal Valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamos mokslo tiriamosios programos „Žmogaus ir gamtos santykiai nuo seniausių laikų iki Kristaus“ planą. Iš kitų Varėnės upės apylinkėse L. Kavaliausko aptiktų gyvenviečių ir stovyklaviečių Varėnės upės 10-oji gyvenvietė buvo pasirinkta kaip perspektyviausia, turinti išlikusį izoliuotą kultūrinį sluoksnį. Lietuvos istorijos instituto ekspedicija 1999–2001 metais ištyrė 184,25 m² plotą (Juodagalvis, 2000; 2002a; 2002b),

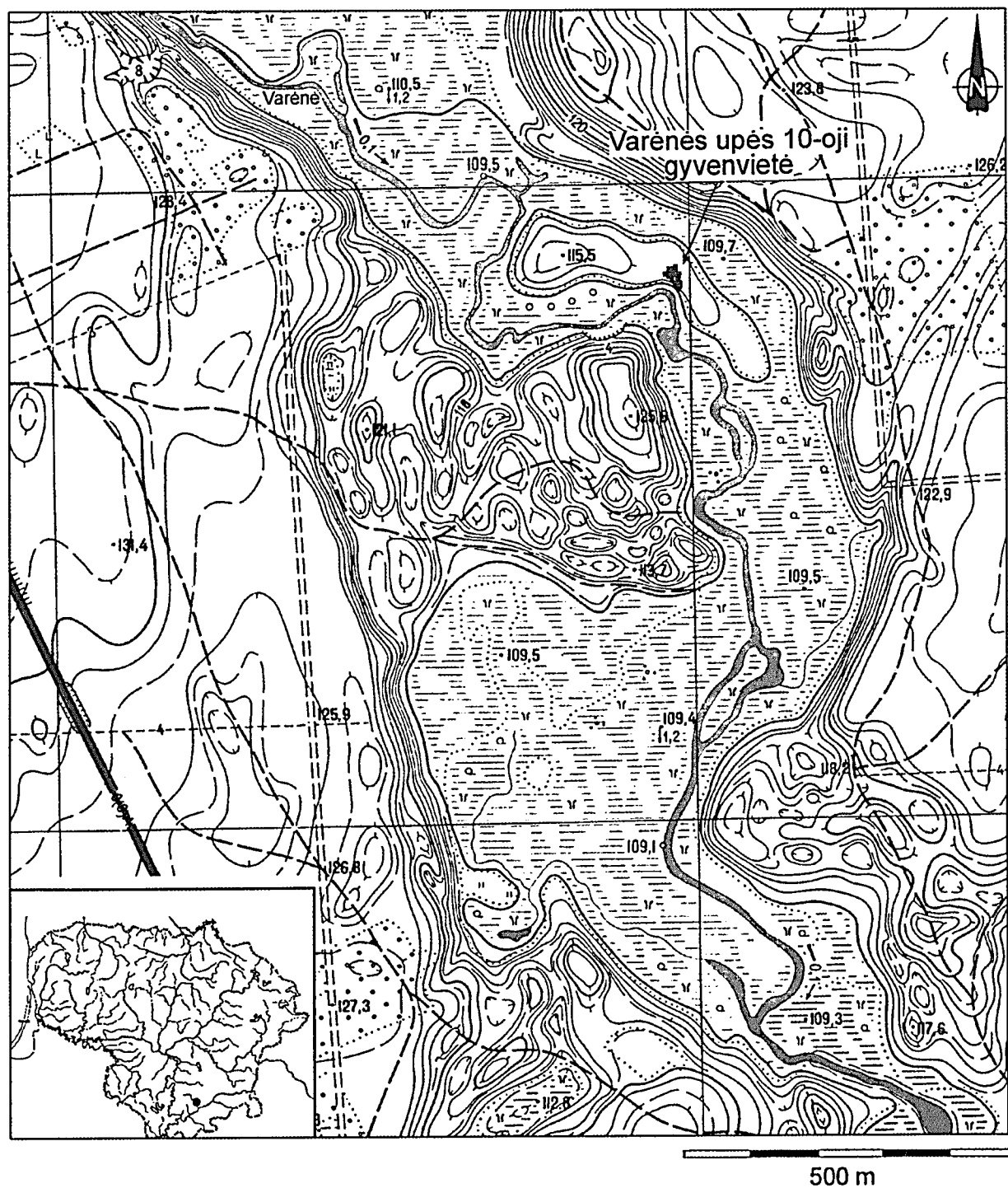
GYVENVIETĖS APLINKA IR RADINIŲ SLŪGSOJIMO SĄLYGOS

Varėnės 10-oji akmens amžiaus gyvenvietė buvo įsikūrusi kairėje dabartinės upės vagos pusėje esančios pailgos kalvos viduryje (1 pav.). Aukščiausias kalvos taškas – H_{abs} 115,5 m, dabartinio upės slėnio – 109,5 m. Iš rytų ir šiaurės kalvelę supa kiek aukštesnis (H_{abs} 109,7 m) slėnis, tad galima manyti, jog savo gyvavimo laikotarpiu gyven-

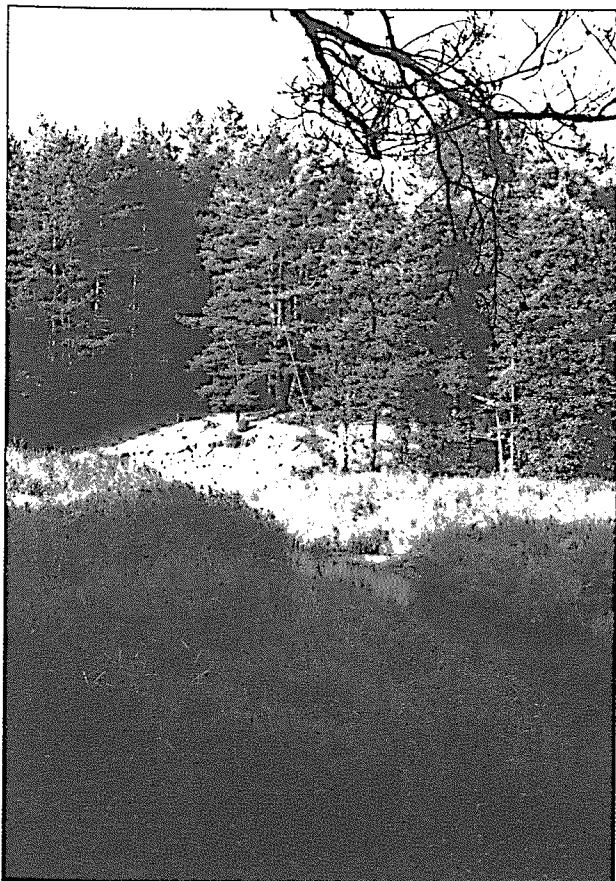
vietė buvo įsikūrusi upės saloje (Karmaza, 2001, p. 141). Dabar kalva apaugusi pušimis ir kita smulkesne miško augmenija. Apribotas gyvensenai tinkamas plotas lėmė ir gyvenvietės kompaktiškumą – jis apėmė beveik visą gyvenvietės teritoriją. Pagal titnago radinių tipologiją ir keramiką buvo nustatyta, jog čia gyventa bent du kartus: ankstyvojo neolito ir žalvario amžiaus pradžioje. Deja, didžioji dalis titnago radinių, tokių kaip skeltės, nuoskalos ar fragmentai, būdingi abiem laikotarpiams ir nei titnago rūšimi, nei spalva ar patina neišsiskiria. Šiuo atveju apibrėžti artefaktų panaudojimo pokyčius bei atkurti senovinių užsiėmimų plotus padeda planigrafiniai tyrimai arba, kitaip tariant, erdvinė analizė. Ji remiasi medžiotojų bendruomenių tyrinėjimų patvirtintomis keliomis teorinėmis prielaidomis:

- 1) archeologinių radinių pasiskirstymas – tai senovinės žmogaus veiklos rezultatas;
- 2) artefaktai buvo panaudoti ir išmesti tame pačiame plote;
- 3) archeologų apibrėžtos dirbinių kategorijos atspindi skirtingas funkcijas;
- 4) pasikartojantys senoviniai užsiėmimai buvo atliekami toje pačioje vietoje (Price, 1975, p. 205).

Erdvinė analizė ypač naudinga tiriant trumpalaikes medžiotojų–rinkėjų stovyklavietes. Dėl trumpo apgyvendinimo laikotarpio sumažėja tikimybė, kad tas pats plotelis bėgant laikui galėjo tapti skirtingu užsiėmimų vieta.

1 pav. Varėnės upės 10-osios senovės gyvenvietės situacija. V. Juodagalvio brėž.

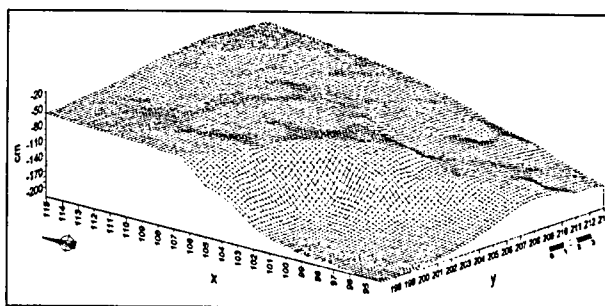

2 pav. Varėnės upės 10-oji gyvenvietė. Vaizdas iš pietvakarinės pusės. *V. Juodagalvio nuotr.*

Be to, radinių pasiskirstymui mažiau įtakos turi tokie veiksniai kaip valymas formuojant šiukšlynus, išmestų artefaktų spardymas, mindymas ar didesnių atliekų mėtymas už gyvenvietės ribų. Tiesa, Varėnės 10-osios gyvenvietės kompaktiškumas bei du jos egzistavimo laikotarpiai didina tikimybę, jog dalis skirtingos veiklos zonų gali sutapti arba radiniai gali būti chaotiškai išsibarstę. Egzistuoja gausybė veiksnių, lemiančių ir vėlyvesnę radinių persiskirstymą. Be žmogaus veiklos, svarbūs ir biologiniai veiksniai, tokie kaip gyvūnų judėjimas, knisimas ar augalų augimas. Varėnės 10-osios gyvenvietės kultūrinis sluoksnis smarkiai pažeistas pušų šaknų. Pačiame jos centre, kur aptiktos didžiausios radinių sankaupos, dėl senų išsikerojusių pušų teko palikti net 10 m² neištirtą plotą. Skirtingas paviršiaus aukštis – dar vienas radinių paplitimą lemiantis veiksnys, ypač aktualus Pietų Lietuvos gyvenvietėms, kurių gruntą sudaro lakus smėlis. Varėnės 10-oji gyvenvietė yra išsidėsčiusi ant eroduojančio skardžio ir pietvakarinė jos dalis jau nuslinkusi į Varėnės upę (2 pav.). Matuojant senąjį (B₁ sluoksnio) paviršių buvo užfiksuo-

ta, jog nuo šiaurinio iki pietrytinio tyrineto ploto pakraščio susidaro daugiau nei pusantro metro aukščio skirtumas (3 pav.), tad dalis radinių galėjo nuriedėti į žemesniąją pietinę dalį. Tai patvirtina ir už kelių dešimčių metrų į pietus nuo gyvenvietės kasant duobę rastas skaldytinis. Kita vertus, tokios mikrotopografinės ypatybės, kaip vėjo kryptis, augmenija ar kt., galėjo turėti įtakos, kad aktyviai veiklai buvo pasirinkti patogesni plotai.

Nors upė paplovė pietvakarinę Varėnės 10-osios gyvenvietės dalį, paminėti procesai, lemiantys radinių pirminės slūgsojimo vietos pakitimą, nėra labai žymūs. Tai patvirtino ir atliktas vėlyvos keramikos šukių bei titnago artefaktų refitingas (4 pav.) – to paties radinio dalys nutolusios vidutiniškai 1–3 m atstumu. Taip pat tyrimui panaudoti specifinės rudai baltos matinės spalvos titnago artefaktai (5 pav.), pagaminti iš vieno kūginio skaldytinio (5:1 pav.). Šie artefaktai, pagaminti, panaudoti ir išmesti, vienas nuo

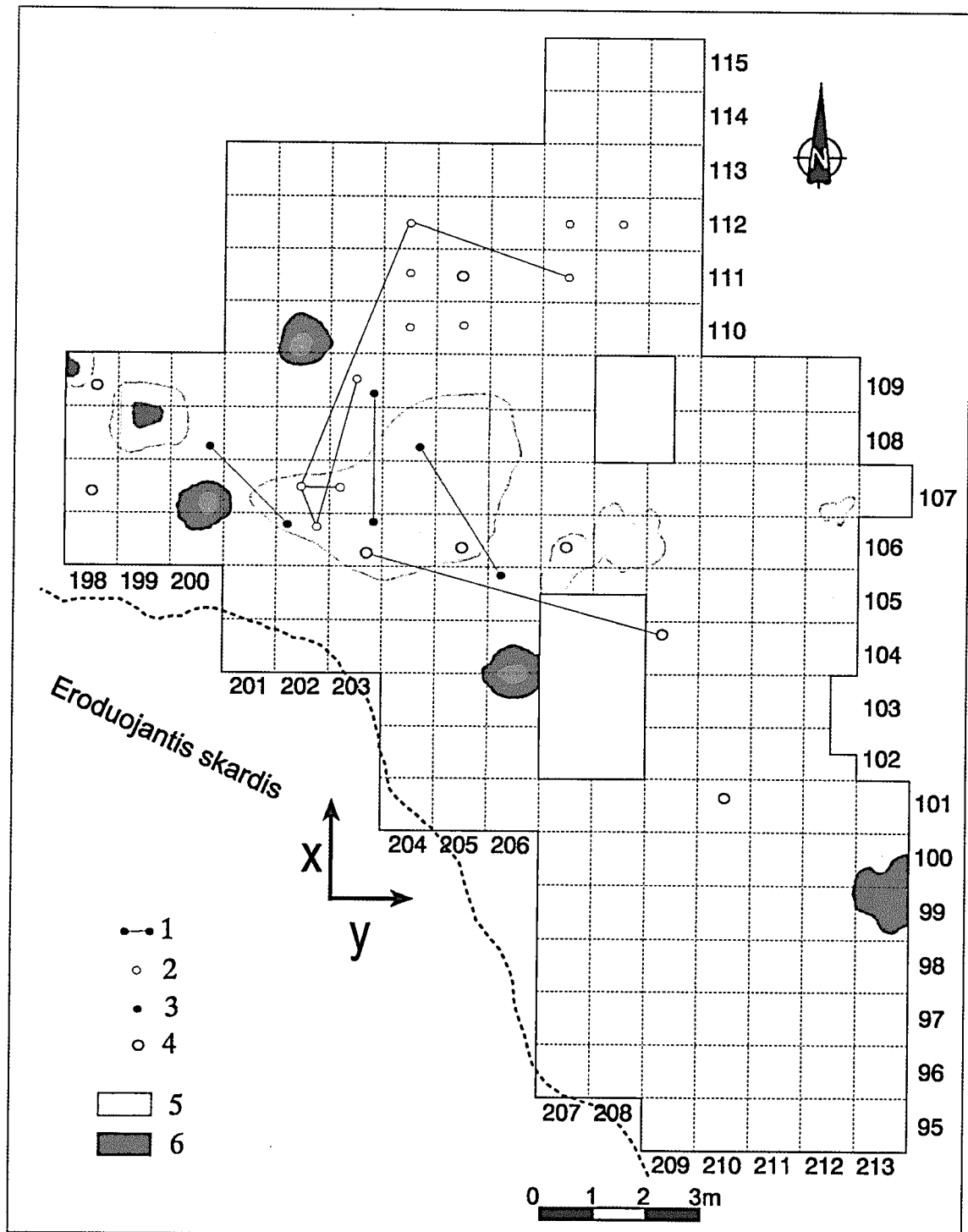

3 pav. Senasis gyvenvietės paviršius. *E. Marcinkevičiūtės brėž.*

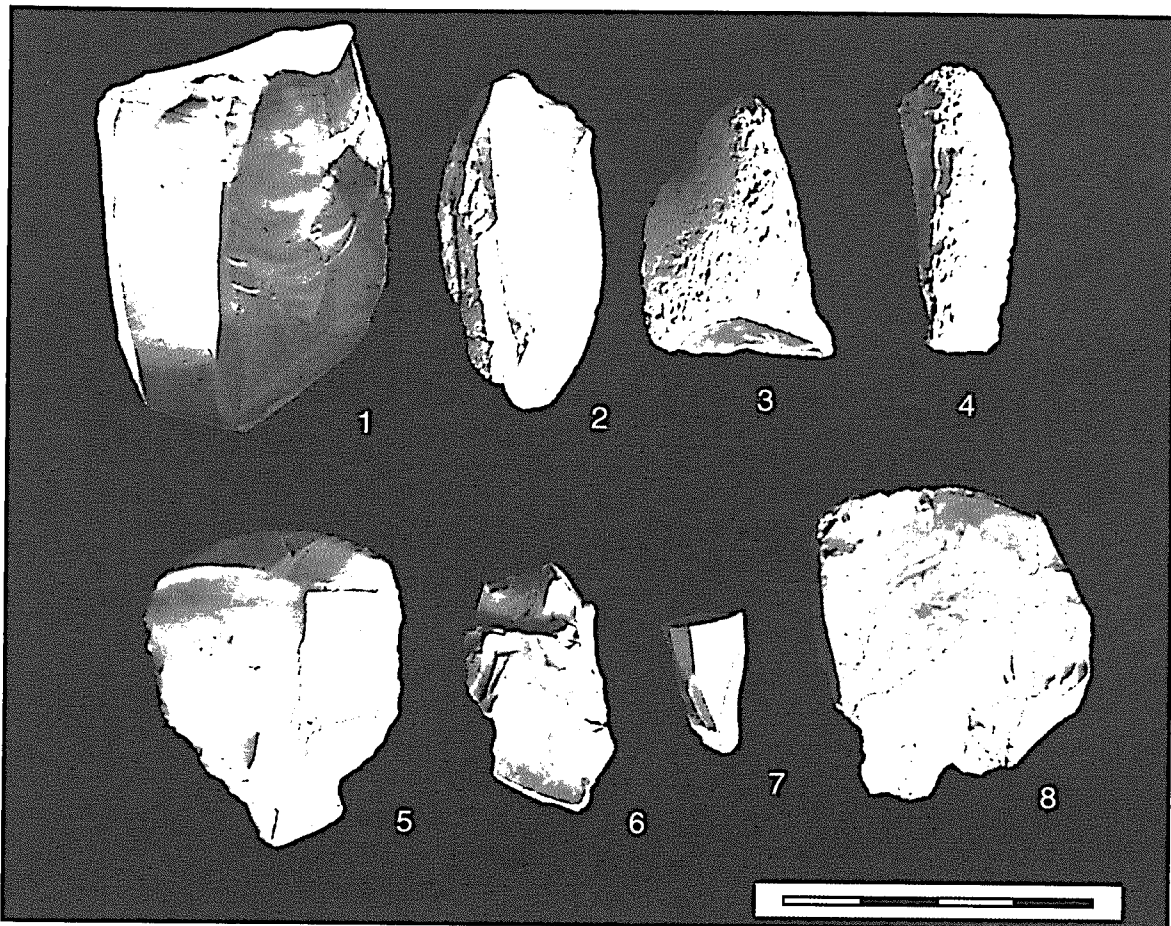
kito nutolo iki 6 m atstumu. Palyginti su kitomis Pietų Lietuvos gyvenvietėmis, tai yra pakankamai nedidelė paklaida, leidžianti analizuoti radinių paplitimo tendencijas.

STRATIGRAFIJA IR OBJEKTAI

Tiriamas plotas buvo orientuotas pagal pasaulio šalis, kiekvieną kvadratinį metrą pažymint triženkliais skaičiais x (šiaurės kryptimi) ir y (rytų kryptimi) ašyse. Visoje ištirtoje Varėnės upės 10-osios gyvenvietės dalyje stratigrafiniu požiūriu aptikti tie patys sluoksniai, besiskiriantys storiu ir intensyvumu. Dabartinį banguotą paviršių suformavo supustytas balkšvas smėlis, kuris pietinėje tyrineto ploto dalyje sudarė net apie 100 cm. Žemiau išsiskyrė juosvas senojo miškožemio – buvusio paviršiaus sluoksnis, kupinas degėsių ir medžio anglių. Jame aptikta XX a. radinių – stiklinių sagų, plonasienės glazūruotos puodynės šukių. Giliau slūgsojo rudai rausvo smėlio sluoksnis su angliukais (sluoksnis B₁), greičiausiai susiformavęs miško gaisro metu (Juodagalvis, 2002a, p. 13). Žemiau esantį nesuardytą gyvenvietės kultūrinį sluoksnį (C, C₁) sudarė

4 pav. Tyrinėto ploto planas: 1 – sutampančios radinių dalys; 2 – glazūruotos keramikos šukės; 3 – titnago radiniai; 4 – rausvai balkšvos matinės spalvos titnago radiniai; 5 – tamsiai rudas smėlis; 6 – juosvas anglingas smėlis. E. Marcinkevičiūtės brėž.

5 pav. Rausvai balkšvos matinės spalvos titnago radiniai: 1 – skaldytinis; 2, 7 – skeltės; 3, 4, 6 8 – nuoskalos; 5 – gremžtukas. *V. Juodagalvio nuotr.*

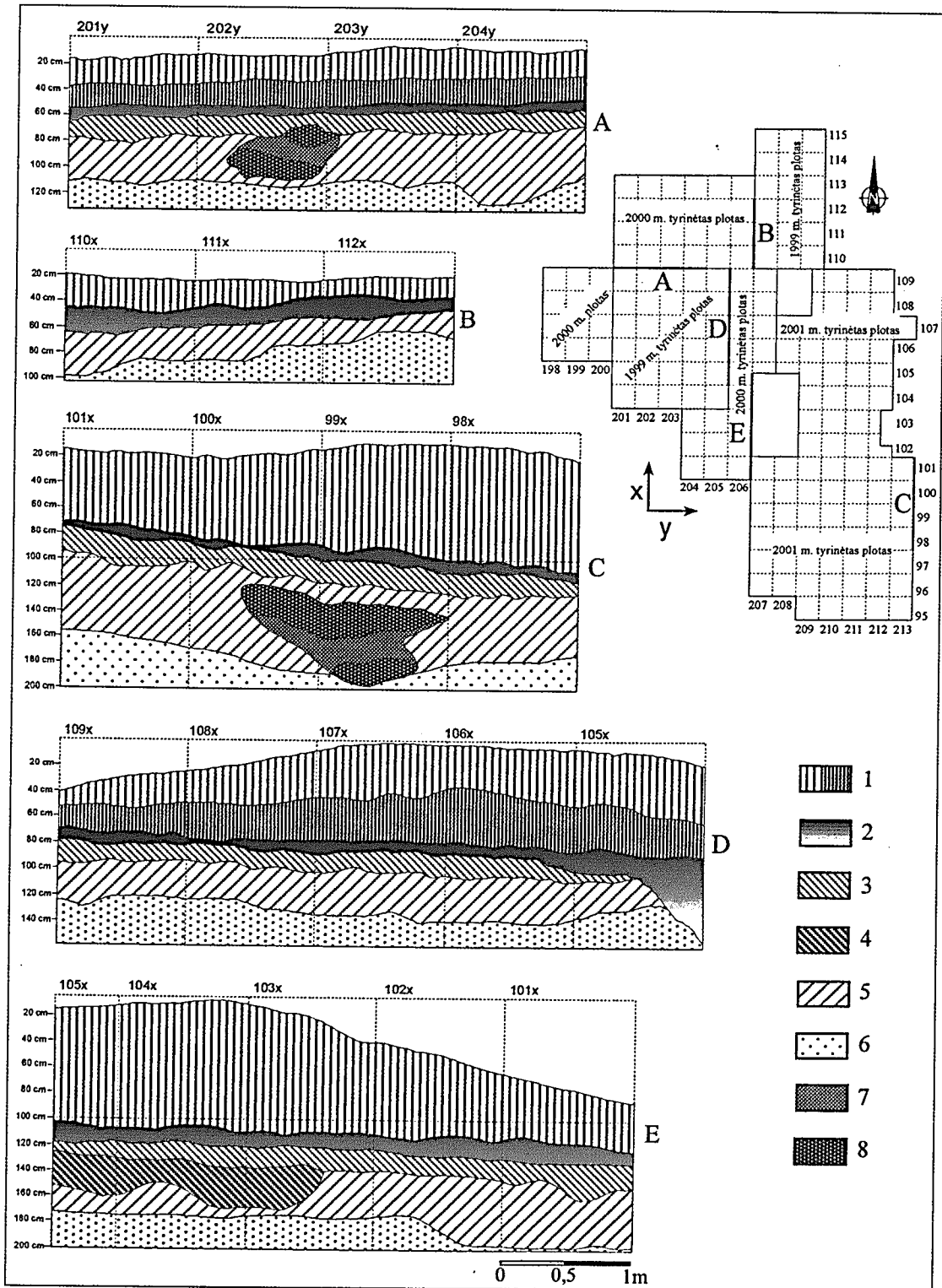
apie 40 cm storio smulkiagrūdis gelsvas smėlis, nežymiai pereinantis į švarų balkšvą aliuvį (6 pav.). Visi objektai, sietini su senąja gyvenviete, aptikti C sluoksnyje ir žemiau, tačiau radinių pasiskirstymas sluoksniuose rodo, kad kultūrinis laikytinas ir B₁ sluoksnis. Erdvinė analizė leidžia šį sluoksnį sieti su vėlesniu apgyvendinimo etapu, kai titnagas buvo apdirbamas nuoskaline technika (7 pav.).

Mėginant rekonstruoti medžiotojų–rinkėjų aktyvios veiklos zonas, svarbus gyvenvietės erdvės padalijimas, t. y. pastatų, židinių, atliekų duobių ir kitų objektų vieta. Pirmaisiais tyrinėjimų metais buvo aptikta didelė lašo formos tamsaus anglingo smėlio dėmė (kv. 105–109x, 201–206y). Manyta, jog tai trumpalaikio būsto pėdsakai (Juodagalvis, 2000, p. 33), tačiau aplinkui stulpaviečių nepastebėta, dėmės intensyvumas netolygus, o jos kontūrai išplaukę. Kilo abejonių, ar iš tiesų čia buvęs pastatas. Tiesa, tokie požymiai galėjo atsirasti dėl to, kad gyvenamasis būstas buvo valomas užbarstant ant grindų švaraus smėlio. Be to, akmens amžiaus pastatai dažniausiai nau-

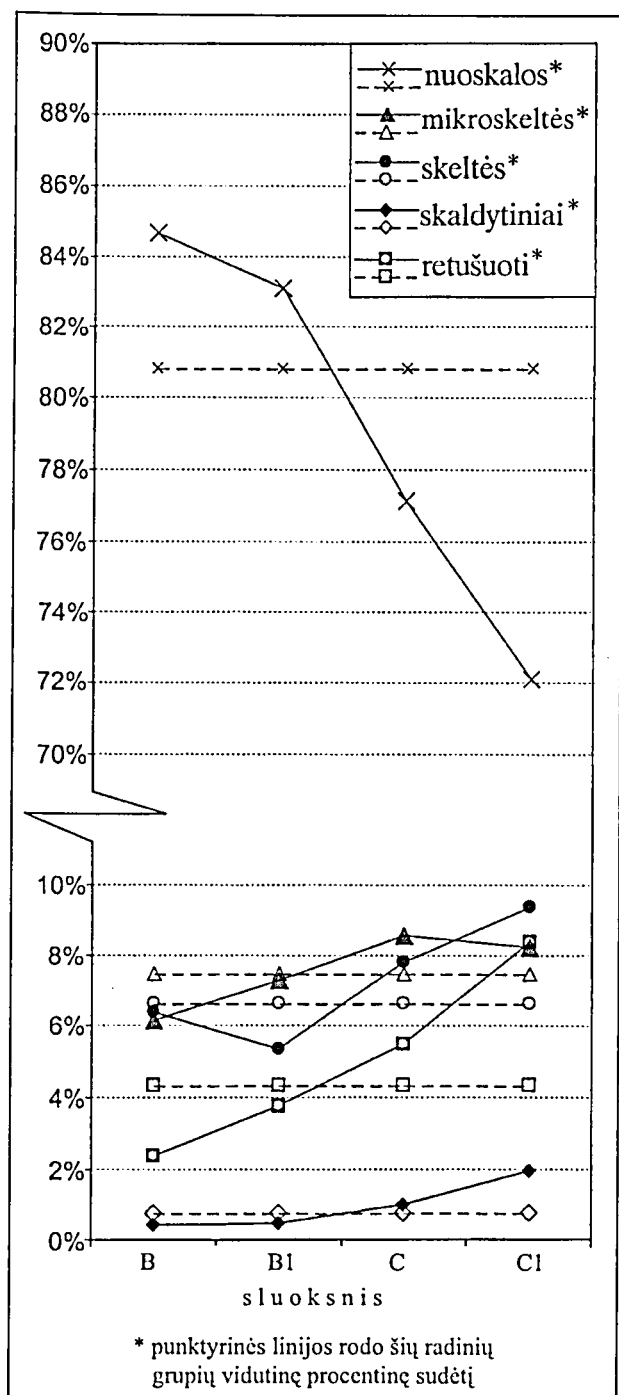
doti tik poilsiui, beveik visa veikla buvo atliekama lauke, tad ir didžioji radinių dalis turėtų koncentruotis už būsto sienų ar netoliese įrengtose atliekų duobėse (Milisauskas, 1986, p. 176–177).

Netoliese minėtosios rasta pailga, išplaukusių kontūrų dėmė (kv. 105–107x, 207–209y), išsiskirianti radinių gausumu. Šis objektas gali būti interpretuojamas kaip atliekų duobė. Dar viena neįprasta dėmė aptikta tyrinėto ploto pakraštyje (kv. 106–107x, 212y). Čia aptiktas tik ornamentuotas indo pakraštėlis, daugiau radinių nepasitaikė.

Netoli didžiosios dėmės aptikti du vos per porą metrų vienas nuo kito nutolę židiniai. Abu jie netaisyklingos apskritimo formos, 100 cm skersmens ir 35–40 cm gylio, ryškiai šviesesnio smėlio centru – pelenų pėdsaku (8 pav.). Aplink šiuos šviesos bei šilumos šaltinius ir turėjo koncentruotis pagrindinė Varėnės 10-osios gyvenvietės žmonių veikla. Pasak L. Binfordo, židinytis yra centras, aplink kurį susėdę žmonės skaldo akmenį. Nuoskalos nukrinta nedideliu atstumu nuo sėdinčiojo, sudarydamos savotiš-

6 pav. Tyrinėto ploto pjūviai: 1 – miškožemis ir gelsvas supustytas smėlis su organika; 2 – juosvas smėlis su angliukais; 3 – rudai rausvas smėlis su angliukais; 4 – tamsiai rudas smėlis; 5 – geltonas smėlis; 6 – balkšvas smėlis; 7 – tamsiai pilkas smėlis su angliukais; 8 – juodas smėlis su angliukais. V. Juodagalvio brėž.

7 pav. Titnago radinių pasiskirstymas sluoksniuose. E. Marcinkevičiūtės brėž.

ką nukritimo zoną, tačiau dalis jų gali ir toliau nulėkti ar paties skaldytojo būti numestos kaip nereikalingos. Taip susiformuoja per kelis metrus nuo židinio nutolusi vadinamoji priešakinio ir užnugarinio mėtymo zona (Binford, 1983, p. 149–159).

Viename židinių (kv. 110x; 202y) rasti du plokščiai retušuoti strėlių antgaliai (15:2,3 pav.) leidžia spėti, kad šie objektai – žalvario amžiaus pradžios palikimas. Kitos trys dėmės (kv. 109x, 198y; 108–109x, 198–200y; 103–104x, 206y) išsiskyrė gana taisyklinga forma, tačiau šviesesniu nei židiniuose smėliu. Galbūt šiuos objektus galima laikyti ankstyvesnio laikotarpio, t. y. ankstyvojo neolito apardytais židiniai. Dar viena židinio dalis aptikta tyrineto ploto pietrytiniame pakraštyje (kv. 99–100x, 213y). Šiame objekte gausu nesusikristalizavusių medžio anglių, todėl kyla abejonių, ar jis nėra vėlyvas. Atidengtoje dalyje kontakto su viršutiniais sluoksniais nepastebėta (6:C pav.), tačiau židinis ištirtas ne iki galo.

TITNAGINIAI RADINIAI

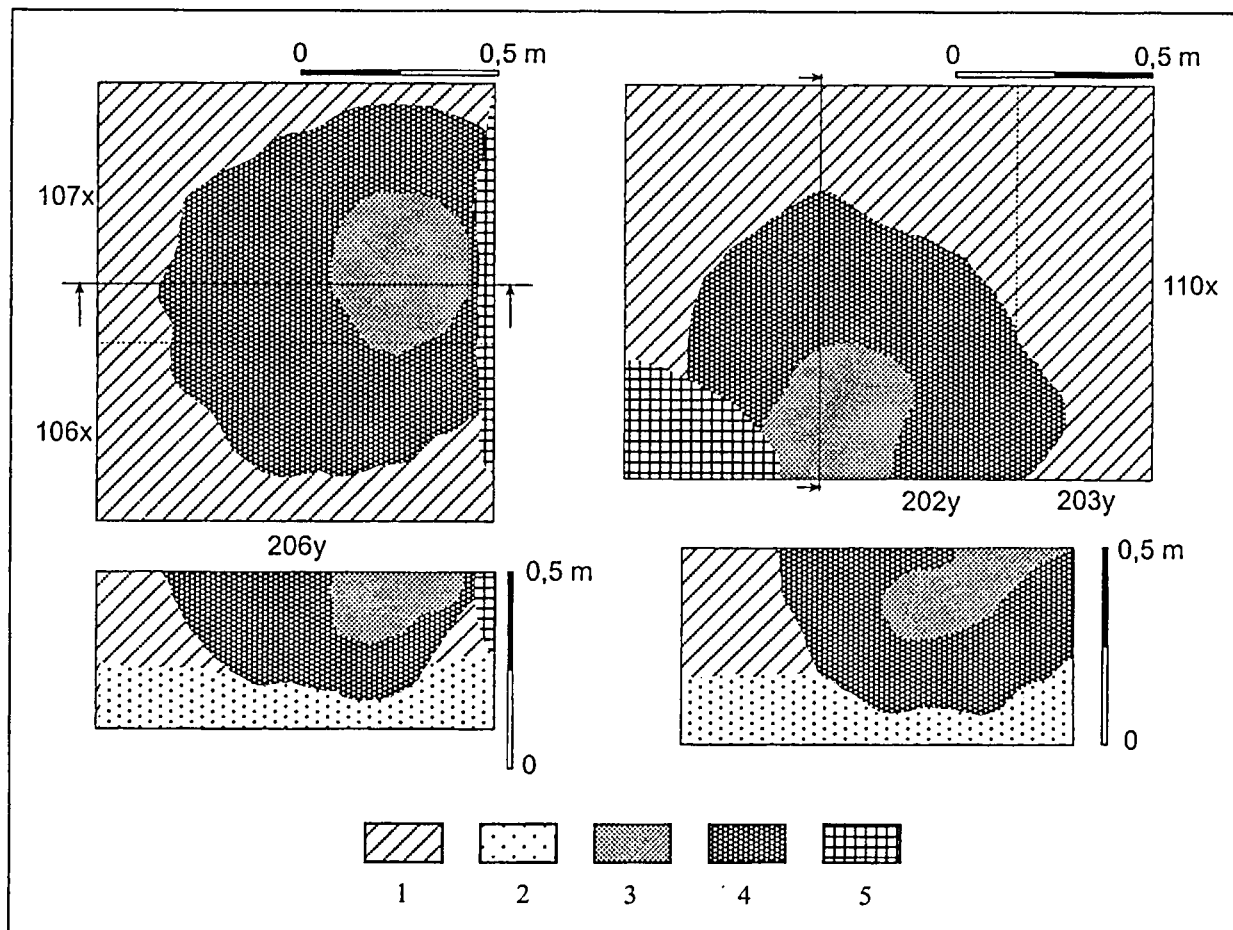
Gyvenvietės tyrinėjimų metu surinkta 7300 titnaginių radinių (1 lentelė). Dažniausiai radiniai aprašomi tik pagal tipus ir dydžius, tačiau informacijos gali suteikti ir jų svoris, todėl visi šios gyvenvietės titnagai buvo sveriami. Visų radinių svoris – per 9600 gramų. Jų tankis vidutinis – tik viename kvadrate aptikta per 200 radinių, o ir panaudoto titnago svoris nėra didelis. Kaip ir daugelyje gyvenviečių, didžiąją radinių dalį sudaro nuoskalos, kurių dauguma palyginti mažos, vidutiniškai sveriančios apie 1 gramą.

1 lentelė. Titnaginiai radiniai

	Skaičius	%	Svoris, g	%
Skaldytiniai	60	0,82	1409,45	14,65
Nuoskalos	5901	80,84	5750,4	59,79
Skeltės	1044	14,3	892,98	9,29
Retušuoti titnagai	295	4,04	1565,04	16,27
Iš viso	7300	100	9617,87	100

Gyvenvietėje rastas palyginti didelis skelčių kiekis. Didžiąją jų dalį sudaro mažos – 7–11 mm pločio, dažniausiai taisyklingos mikroskeltės (10 pav.). Remiantis Lietuvos akmens amžiaus medžiaga, toks skelčių pločio pasiskirstymas būdingas mezolito ir ankstyvojo neolito paminklų rinkiniams.

Erdvinės analizės metodų, reikalaujančių, kad gyvenvietė būtų apgyvendinta tik vieną kartą, nesumaišyta ir visiškai ištirta (Milisauskas, 1986, p. 179), iš esmės neįmanoma pritaikyti Pietų Lietuvos daugiasluoksniams gyvenvietėms tirti. Bandytas Varėnės 10-ojoje gyvenvietėje panaudoti Morisitos indekso metodą (Blankholm, 1991, p. 142–151) nieko apčiuopiamo nedavė – buvo gauti neįtikėtini rezultatai. Bene tinkamiausias Pietų Lietuvos gyvenvietėms yra laisvo grupavimo metodas (Whallon, 1973), kuris leidžia analizuoti atskirų radinių grupių santykinį tankį įvairaus dydžio plotuose ir išskirti radinių sancaupų panašumus bei skirtumus.

8 pav. Židiniai ir jų pjūviai: 1 – geltonas smėlis; 2 – balkšvas smėlis; 3 – tamsiai pilkas smėlis su angliukais; 4 – juodas smėlis su angliukais; 5 – sumaišytas smėlis. V. Juodagalvio brėž.

Tyrinėjame plote išsiskyrė keturios radinių sankaupos, išsidėsčiusios lygiagrečiai upės esančiame ruože (11 pav.). Jų turinio pagrindinę dalį sudarė skalda: skaldytiniai, nuoskalos, mikroskeltės (iki 11 mm pločio imtinai) ir skeltės. Siekiant nustatyti šių radinių grupių ryšį, tyrinėta gyvenvietės teritorija buvo suskirstyta į devynis

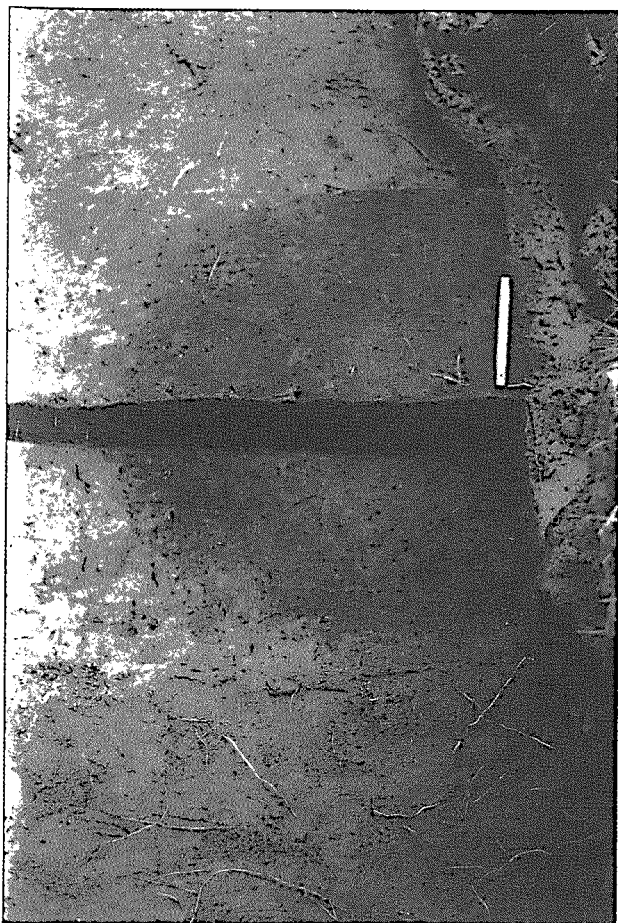
20–22 m² dydžio plotus. Pagal W. Brainerdo ir W. S. Robinsono metodą (Robinson, 1951; Brainerd, 1951) nustatytas šių plotų panašumo indeksas. Šis metodas dažniausiai taikomas siekiant įvertinti atskirų gyvenviečių tarpusavio panašumą, tad suprantama, jog tos pačios gyvenvietės viduje esančių teritorinių vienetų panašumo indeksai yra aukšti (2 lentelė).

Vis dėlto ir tarp panašių indeksų galima apčiuopti skirtumų, atskleidžiančių tendenciją, kad artimiausi yra arčiau upės kranto šiaurės vakarų bei pietryčių linijoje išsidėstę I, IV, VII bei IX plotai. Greičiausiai juose ir atsispindi vienalaikiai procesai. Prie VII bei IX plotų prisišliejęs VIII gana smarkiai skyrėsi nuo minėtoje linijoje

2 lentelė. Plotų panašumo indeksai

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
I		91,61	97,07	98,13	96,8	93,72	95,96	91,82	95,13
II	91,61		89,6	93,13	92,16	89,08	89,85	85,36	89,87
III	97,07	89,6		95,89	95,58	94,57	97,32	94,75	96,36
IV	98,13	93,13	95,89		96,71	94,14	96,23	91,74	95,74
V	96,8	92,16	95,58	96,71		96,61	95,22	92,37	96,92
VI	93,72	89,08	94,57	94,14	96,61		96,43	93,67	97,54
VII	95,96	89,85	97,32	96,23	95,22	96,43		94,7	98,02
VIII	91,82	85,36	94,75	91,74	92,37	93,67	94,7		95,45
IX	95,13	89,87	96,36	95,74	96,92	97,54	98,02	95,45	

9 pav. Židyns kvadratuose 106–107x/200y. V. Juodagalvio nuotr.

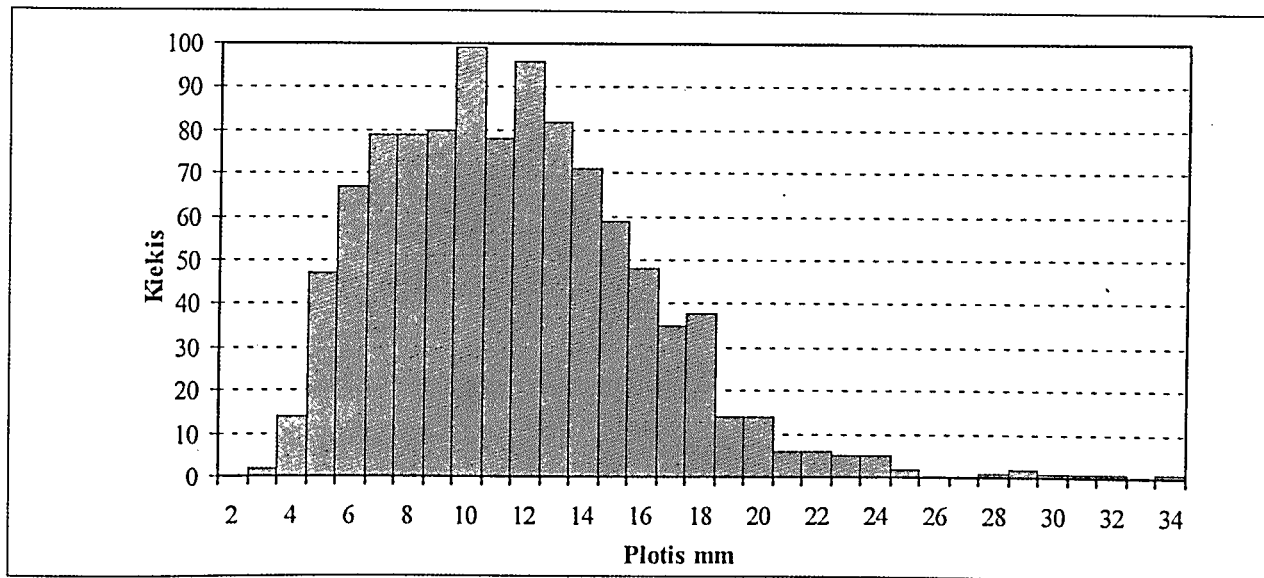
esančių. Čia greičiausiai savų korektyvų pateikė skardžio erozijos procesas.

Artefaktų tankis šiuose plotuose smarkiai skiriasi (11 pav.), todėl lyginome jų procentinę sudėtį. Tyrinėtoje gyvenvietės teritorijoje ryškiai išsiskiria II ir IV plotai, kuriuose gana didelis mikroskelčių tankis. II, V, VI bei IX plotuose gana didelis skelčių santykinis tankis. Didžiausi nuoskalynai (nuoskalos sudaro per 80%) aptikti III, VI–IX plotuose.

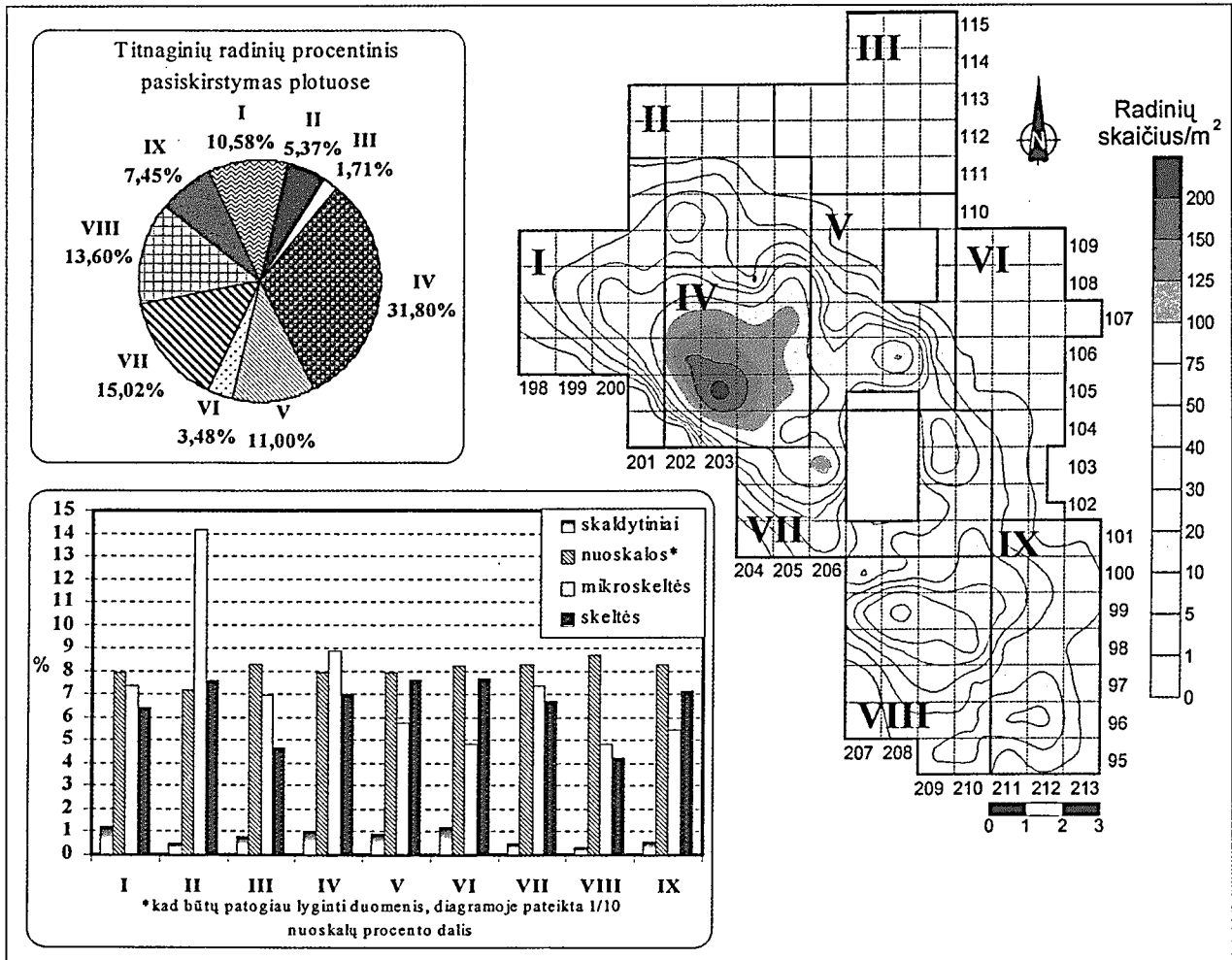
Skaldytiniai beveik visuose plotuose sudaro mažiau nei 1% visų radinių. Iš viso gyvenvietėje aptikta 60 skaldytinių (1409,45 g), tačiau dauguma jų – tik fragmentai. Sveikų išliko vos keletas, todėl tikslios statistikos iš fragmentų, suteikiančių tik dalį informacijos apie buvusius skaldytinius, neparengėme. Galime apibūdinti tik keletą svarbiausių tipų. Daugiausia būta netaisyklingų skaldytinių, neturinčių aiškiai suformuotų skėlimo aikštelių.

Antrasis tipas – skaldytiniai įžambiomis skėlimo aikštelėmis (12:1, 5, 6 pav.). Daugumos šios grupės skaldytinių aikštelės ir skėlimo plokštumos sudaro smailų kampą (12:1, 5 pav.) – tai patogu atskeliant skeltes netiesioginio mušimo būdu. Pasitaikė vienas skaldytinis, kurio skėlimo aikštelė ir skėlimo plokštuma sudaro buką kampą (12:6 pav.) – šiuo atveju skeltes ir nuoskalas galima nuskelti tik tuomet, kai skaldytinis atsuktas skėlimo plokštuma į žmogų.

Trečiasis tipas – kūginiai skaldytiniai tiesiomis skėlimo aikštelėmis (12:3, 4 pav.). Nuo šių skaldytinių skeltės buvo atskiriamos ir netiesioginiu mušimu bei spaudimu. Verta atskirai paminėti kūginio formos balkšvą, matinį, su rausvos spalvos raštais skaldytinį (5:1 pav.; 12:3 pav.). Tai

10 pav. Skelčių pločio diagrama E. Marcinkevičiūtės brėž.

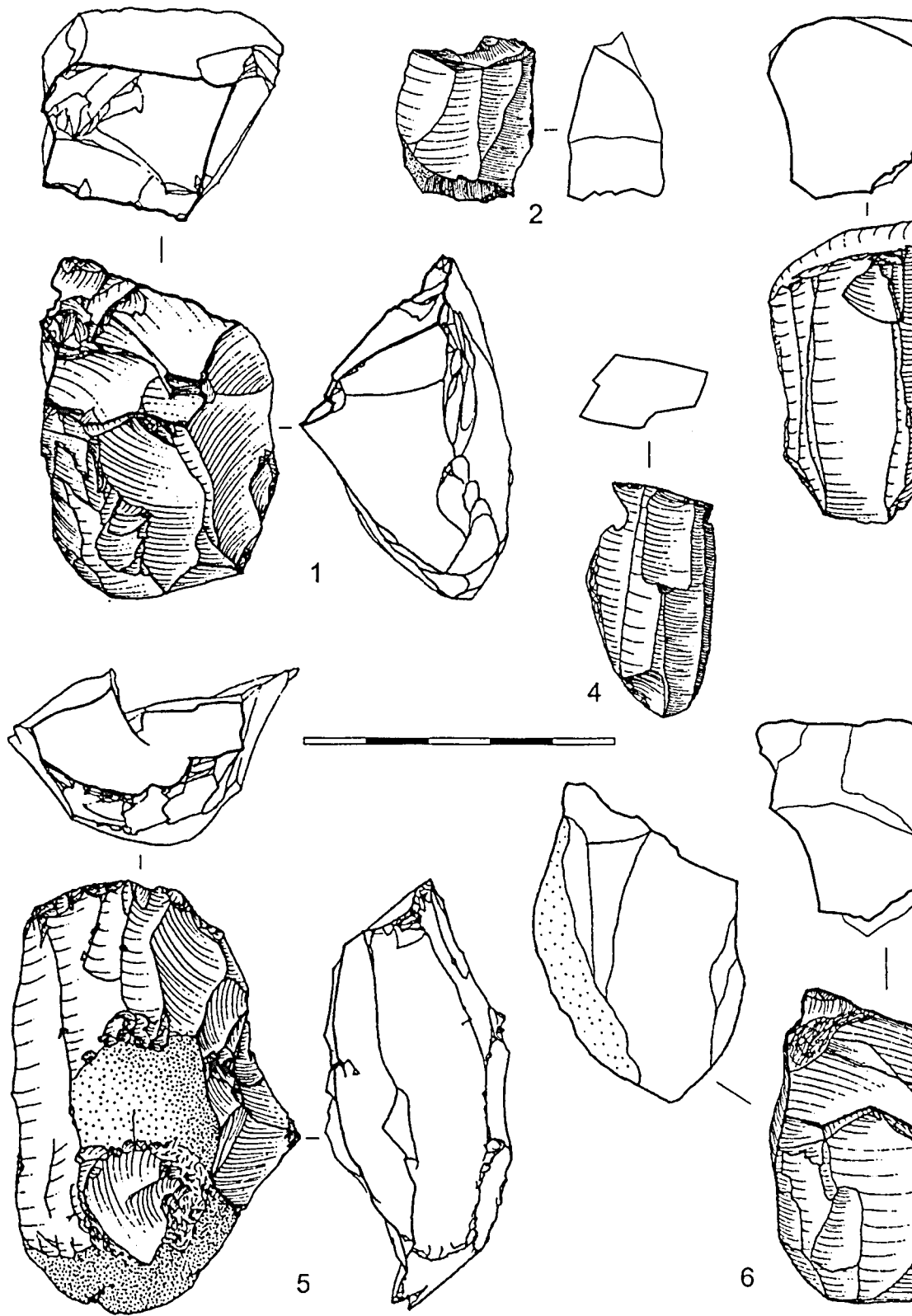

11 pav. Titnago radinių paplitimas kultūriniame sluoksnyje. E. Marcinkevičiūtės brėž.

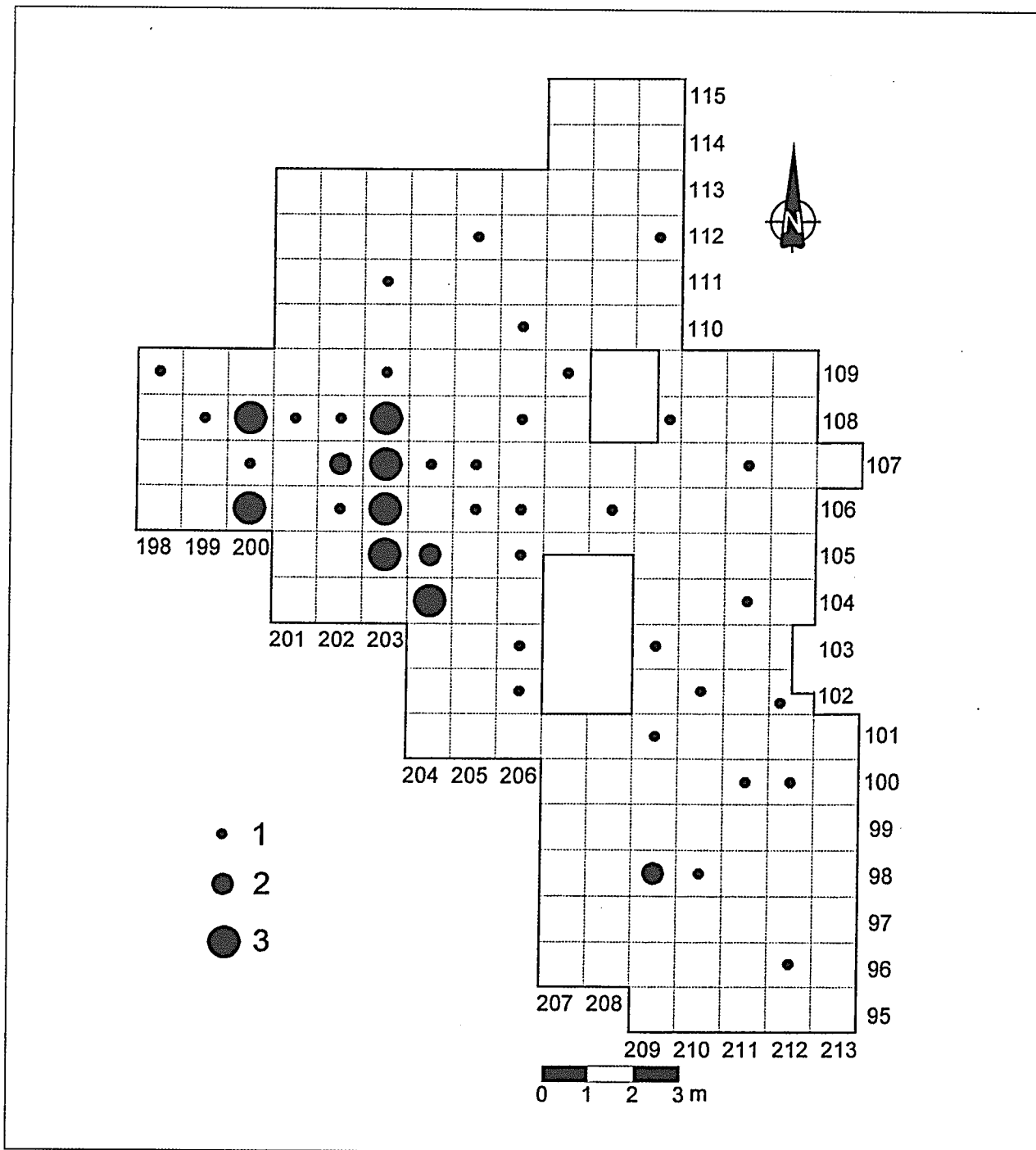
vienintelis tokios titnago rūšies skaldytinis Varėnės 10-ojoje gyvenvietėje. Tarp tūkstančių titnaginių radinių pavyko surasti keletą nuo jo nuskelto fragmentų: pirminių nužievinimo nuoskalų (5:3, 4 pav.), skelčių (5:2, 7 pav.), kurių viena pritampa prie skaldytinio skėlimo plokštumos (5:2 pav.), skėlimo aikštelės atnaujinimo nuoskalų (5:6, 8 pav.) ir net vieną ovalų gremžtuką visu retuotu perimetru (5:5 pav.). Didžioji skaldytinių ir jų fragmentų dalis koncentravosi IV plote (13 pav.).

Mikrolitams priskirti trapecijos, lancetai, įtvieriamieji ašmenėliai ir mikrorėžtukai. Gyvenvietėje rasta 14 trapecijų, tarp jų 2 fragmentai. Aukščio ir ašmenų pločio proporcijų atžvilgiu vyrauja paprastosios arba klasikinės trapecijos (14:1, 3–9 pav.). Trumposios trapecijos dvi (14:2, 10 pav.). Pasitaikė ir viena aukštoji trapecija (14:11 pav.). Pastaroji iš kitų dar išsiskiria plokščiu paviršiniu retušu. Ji vienintelė buvo pagaminta iš nuoska-

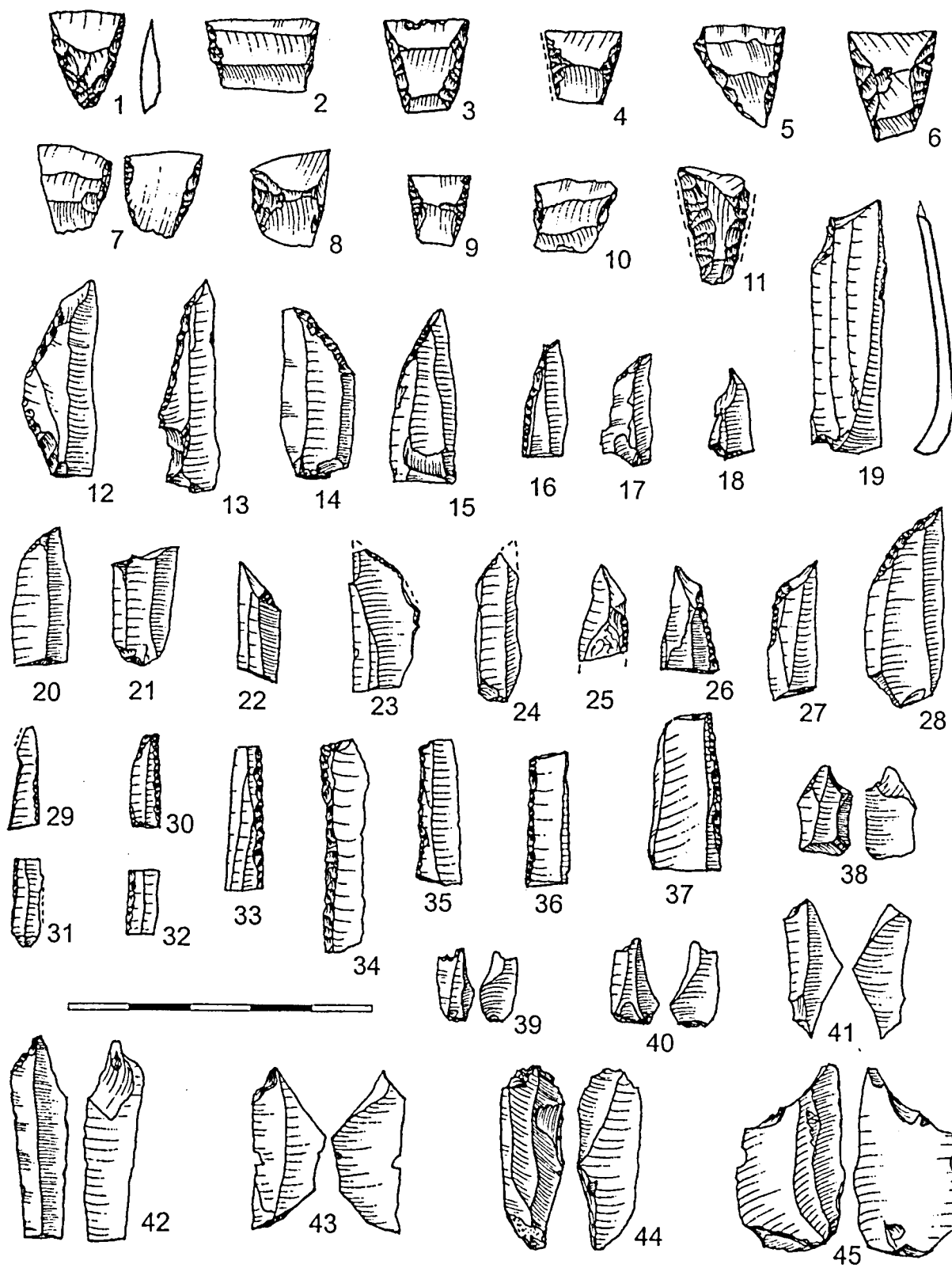
los, visos kitos – iš skelčių. Kalbėdami apie Varėnės 10-osios gyvenvietės trapecijų gamybos būdus, turime pastebėti, jog jie gana skirtingi. Trapecijos dažniausiai būdavo gaminamos iš vidurinės skeltės dalies, nulaužiant arba pasitelkus mikrorėžtukinę techniką atskiriant du jos galus. Ar buvo taikyta mikrorėžtukinė technika gaminant Varėnės 10-osios gyvenvietės trapecijas, neaišku, nes iš taisyklingų storokų skelčių pagamintų trapecijų šonai kruopščiai nuretušuoti ir mikrorėžtukinių išskalų pėdsakų nelikę. Klasikinių trapecijų šonai paprastai būdavo retušuojami spaudžiant iš vidinės skeltės pusės (14:3, 6, 9 pav.), tačiau pasitaikė keletas iš abiejų pusių retušuotų (14:4, 7, 11 pav.), o ant vienos – net priešpriešinis retušas viename šone (14:2 pav.). Keletas trapecijų buvo pagamintos iš pačios skeltės pagrindo (14:7, 8, 10 pav.), todėl šiuo atveju buvo nulaužiamas vienas skeltės galas, o pagrindas tik paretušojamas. Formos atžvilgiu trapecijos

12 pav. Skaldytiniai. V. Jankauskaitės (1, 3, 5) ir V. Juodagalvio pieš.

13 pav. Skaldytinių ir jų dalių paplitimas tyrinėtame plote. *E. Marcinkevičiūtės brėž.*

14 pav. Mikrolitai: 1–11 – trapecijos; 12–28 – lancetai; 29–37 – įteriamieji ašmenėliai; 38–45 – mikrorėžtukai.
 V. Jankauskaitės (1, 19) ir V. Juodagalvio pieš.

daugiau ar mažiau simetriškos, išskyrus dvi (14:1, 5 pav.), kurios dėl smarkiai susiaurintos apatinės dalies yra priskirtinos trikampių trapecijų tipui.

Lancetų vardu vadiname iš skelčių pagamintus dirbinius smailiai nuretuštomis viršūnėmis arba su smailiu, padarytu mikrorėžtukine technika. Varėnės 10-osios gyvenvietės mikrolitų komplekse lancetai sudaro didžiausią dalį – jiems priskirti 24 dirbiniai. Pagal gamybos techniką išskyrėme 3 pagrindines grupes: lancetai su smailiu, suformuotu mikrorėžtukine technika prie skeltės pagrindo – tokių aptikta 4 (14: 12, 13, 19, 27 pav.); lancetai su smailiu, suformuotu mikrorėžtukinės technikos būdu prie skeltės viršūnės – 13 vienetų (14:15–18,21–23, 25, 26 pav.); lancetai, neturintys mikrorėžtukinės technikos pėdsakų – šių aptikta 7 (14:14, 20, 24, 28 pav.), visų jų smailiai skeltės viršūnėje.

Pagal R. Rimantienės klasifikaciją (Rimantienė, 1996, p. 78–80), pirmosios technologinės grupės lancetai priskirtini plačiausiai Lietuvoje pasitaikančiais formai – trikampiams lancetams. Tačiau šios tipologinės grupės viduje visi keturi priklauso skirtingiems variantams: pirmasis pasižymi mikrorėžtukinio dalijimo įgauba ir natūraliu pagrindu; antrasis nulaužtu pagrindu ir iki pusės retušuota nugarėle; trečiasis ištisai retušuota nugarėle, susiaurinta įkote ir kiek įžambiai nuretuštomu pagrindu; ketvirtasis segmentinis, o pagrindu – mikrorėžtukas.

Antrosios grupės lancetai taip pat priskirtini keliems variantams, tačiau tarp jų yra keletas sulūžusių, kurie sugriauna tipologinę statistiką. Išskirti formų variantai: lancetai dalinai retušuota nugarėle ir natūraliu pagrindu, lancetai dalinai retušuota nugarėle ir nulaužtu pagrindu, lancetai ištisai retušuota nugarėle ir nulaužtu pagrindu, lancetas ištisai retušuota nugarėle ir su mikrorėžtuku pagrindu.

Trečiosios grupės lancetai priklauso negeometrinių lancetų grupei ir paprastai smulkiau neklasifikuojami. Tai paprastos, dažnai labai smulkios skeltelės šiek tiek paretušotomis viršūnėmis.

Mikrorėžtukų aptikta 18, iš jų 7 yra skeltės pagrindu, tad lancetų smailiai liko storajame skeltės gale (14:39, 45, 40 pav.). Sprendžiant iš kai kurių mikrorėžtukų (14:45 pav.), būta gana masyvių lancetų. Likusieji mikrorėžtukai – skelčių viršūnėse (14: 38, 41–44 pav.).

Tyrinėtoje gyvenvietės dalyje tiek pirmos, tiek antros grupės lancetai bei mikrorėžtukai koncentravosi IV ir V plote, tuo tarpu lancetai, neturintys mikrorėžtukinės išskalės ir trapecijos, buvo gana tolygiai išsibarstę po visą teritoriją (17:A, B pav.).

Aptikta 10 **įtvėriamųjų ašmenėlių**, iš kurių 6 retušuoti statmenu ir pusiau statmenu retušu. Pastarieji trijų tipų: vienu retušuotu šonu ir lygiai nulaužtais galais (14:32,33,36 pav.), retušuotu šonu ir vienu galu

(14:34,35 pav.) bei vienas smailėjantis, retušuotas abiejose šonuose (14:30 pav.). Visi šie ašmenėliai retušuoti viena kryptimi, spaudžiant iš skeltės vidinės pusės. Antrosios grupės ašmenėliai retušuoti smulkiu pakraštiniu retušu (14:29, 37 pav.). Pastarieji retušuoti įvairiai, kiekvienas savaip, be jokios sistemos. Tyrinėtoje teritorijoje ryškiau grupavosi V ir VI plotuose rasti ašmenėliai.

Plokščiai retušuoti strėlių antgaliai sudaro palyginti gausią dirbinių kategoriją, pasižymintį formų įvairumu. Iš viso aptikti 25 egzemplioriai, tačiau visiškai sveiki tik trys. Plokščiai retušuoti antgaliai gaminti iš pilko su šlakeliais ir rečiau balto titnago, keletas jų padengti melsva patina.

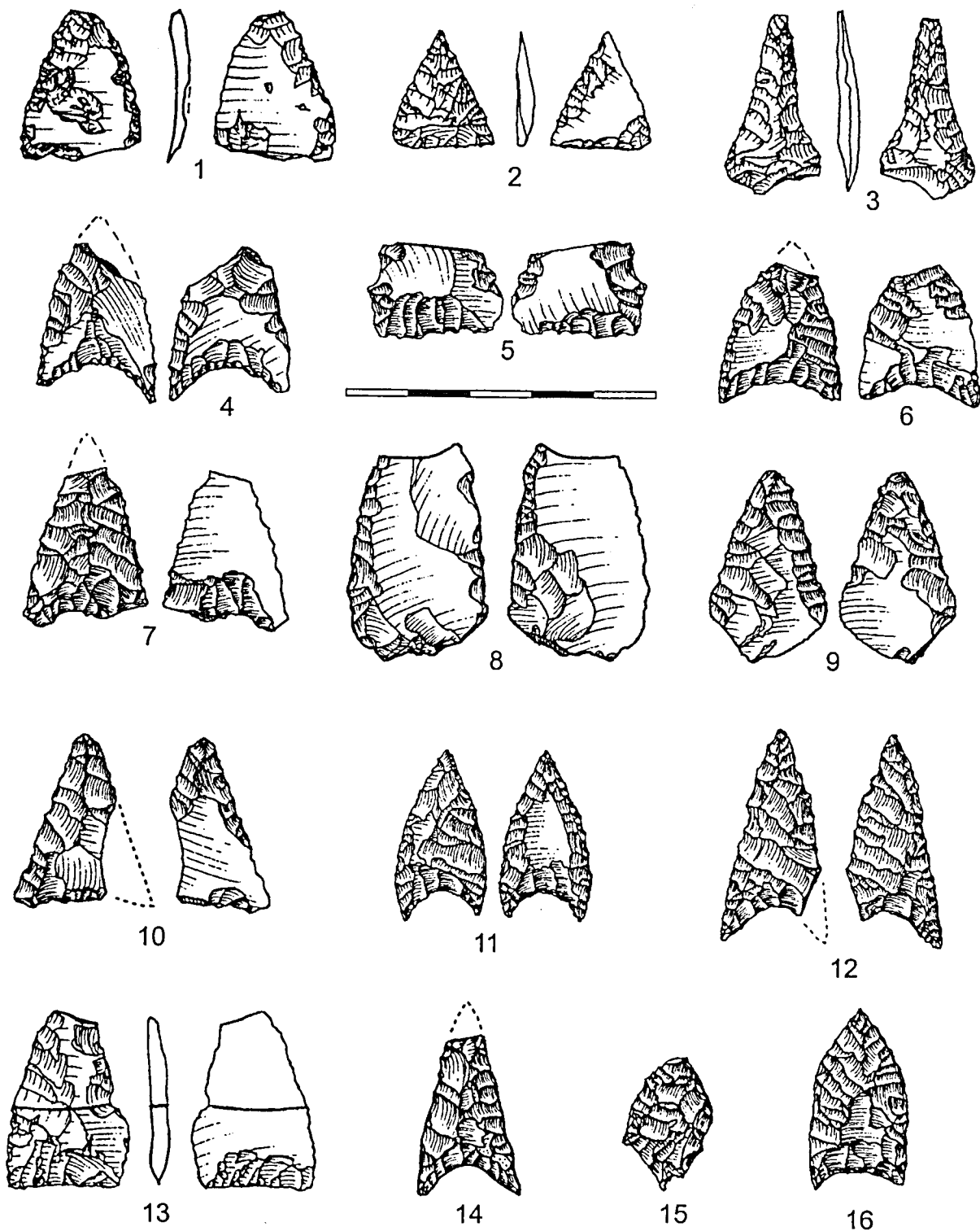
Daugiausia surasta trikampių antgalių įgaubtu pagrindu – 10 vienetų. Išsiskiria du tipai: antgaliai įgaubtu pagrindu ir išgaubtomis šoninėmis briaunomis, arba širdiniai (15:4, 6, 7, 11, 16 pav.), ir antgaliai įgaubtu pagrindu bei tiesiomis šoninėmis briaunomis (15:10, 12, 15 pav.). Šie pasižymi aštriais kampais – žalvario amžiu būdingu požymiu (Rimantienė, 1999, p. 136).

Antroji grupė – antgaliai tiesiu pagrindu (15:2, 5, 13 pav.), iš kurių vienas buvo aptiktas židinyje kv. 109–110x/202y, o kitas sulūžęs į dvi dalis (15:13 pav.), kurios buvo surastos atskirai. Pirmasis beveik lygiašonis trikampis (15:2 pav.), o antrojo išlikęs tik pagrindas (15:5 pav.).

Trečioji grupė – rombiniai antgaliai. Jų aptikta tik du ir abu aplūžę, tačiau ir iš jų galime spręsti apie du skirtingus tipus. Vienas jų ilgasis – su ilga plunksna ir trumpa įkote (15:3 pav.), kitas – trumpasis, beveik simetriškas (15:14 pav.). Pirmasis buvo aptiktas židinyje greta lygiašonio trikampio antgalio.

Kiti plokščiai retušuoti antgaliai arba nebaigti, arba išlikę tik menki jų fragmentai, todėl prie kurios nors konkrečios grupės ar tipo jų priskirti nėra svaraus pagrindo. Tačiau ir fragmentai gali suteikti gana įdomios informacijos apie meistrų įpročius ir požiūrį į gaminamą dirbinį. Iš fragmentų galima spręsti, jog dažniausiai antgalį gaminti pradėdavo nuo smailio retušavimo. Dirbinio apačią ar smailę iki galo parengdavo ne iškart, bet pamažu, t. y. pradžioje retušodavo visus antgalio pakraščius, padarydavo smailę ir pagrindą, o tada ir likusį paviršių. Tuomet dažnai nebaigtas dirbinys ir lūždavo – taip atsitiko ir dviem antgaliams įgaubtu pagrindu (15:4, 6 pav.). Kad antgaliai lūžo dirbant, o ne šaudant, aiškiai matyti iš pernelyg gilių retušavimo išskalų lūžio vietoje.

Kai kurie nebaigti antgaliai gali pakankamai aiškiai atskleisti juos gaminusiu žmonių charakterio bruožus. Senovės meistrai, matyt, tvirtai laikėsi užsibrėžto tikslo, šiuo atveju numatytos antgalio formos. Tą gali pailiustruoti du beveik baigti dirbiniai. Vieną jų darant nulūžo atsparnėlė (15:7 pav.), o kito nuskilo pagrindo kampas (15:8 pav.).

15 pav. Plokščiāi retušuoti strēliu antgaliai. V. Jankauskaitēs (1–3) ir V. Juodagalvio pieš.

Iš abiejų ruošinių lengvai buvo galima pagaminti antgalius tiesiu pagrindu, tačiau meistras ar meistrai to daryti nepanoro. Sveiki išlikę antgaliai pasižymi tobulomis formomis ir kruopščia apdaila (15:11, 16 pav.).

Varėnės 10-osios gyvenvietės plokščiai retušuoti antgaliai skirtingi, tačiau turi ir bendrą bruožą. Pirmiausia visi jie, išskyrus vieną nebaigtą, pagaminti iš nuoskalų. Antrasis požymis – retušuoti visame abiejų pusių paviršiuje arba didesnėje paviršiaus dalyje. Didžioji dalis strėlių antgalių ir jų fragmentų svėrė nuo 0,6 iki 1,7 g. Antgalis tiesiu pagrindu svėrė 0,66 g, o sveiki širdiniai – 1,46 ir 1,64 g. Varėnės strėlių antgaliai yra tarpkultūrinio tipo ir neturi išskirtinių bruožų – tokių galima aptikti įvairiose akmens amžiaus pabaigos – žalvario amžiaus kultūrų gyvenvietėse. Proporcijų atžvilgiu antgaliai vidutiniai – nei per trumpi, nei per ilgi. Šiuo požiūriu jie skiriasi nuo Nemuno kultūrai būdingų pailgintų proporcijų antgalių, kurių dažniausiai būdavo retušuotas visas išorinės pusės paviršius ir tik vidinės pagrindas. Be to, nemuniški trikampiai antgaliai buvo gaminami iš skelčių. Nemuno kultūrai būdingi antgaliai karbuotais pakraščiais – tas karbuotumas paprastai labai taisyklingas ir sąmoningai pasirinktas, tuo tarpu Varėnės 10-ojoje gyvenvietėje kai kurių antgalių karbuoti pakraščiai yra atsitiktinis elementas, atsiradęs dėl techninių priežasčių – ilgų ir plačių paviršinio retušo išskala.

Apie peilių ir retušuotų skelčių tipologinio skirstymo problemas jau buvo rašyta anksčiau (Juodagalvis, 1999, p. 254–255), todėl čia kalbėsime tik apie tuos dirbinius, kurie turi peiliams būdingų tipologinių atributų. Paprastas skeltes, kad ir su aiškiai pastebimais charakteringais pjovimo pėdsakais briaunose, priskyrėme retušuotų skelčių kategorijai. Varėnės 10-osios gyvenvietės peiliai gaminti iš nuoskalų ir skelčių. Iš viso aptikta 17 peilių ir fragmentų. Galima išskirti dvi tipologines grupes. Pirmajai grupei priklauso peiliai su plokščiu aštrinančiu retušu retušuotais ašmenimis. Į šią grupę patenka visi iš nuoskalų pagaminti peiliai. Išsiskiria du tipai: smailiomis (16:1,5, 10, 12 pav.) ir bukomis (16:3, 4 pav.) viršūnėmis. Nuoskalos peiliams gaminti buvo parenkamos įvairių formų, gana stambios, dažnai palikus gausias žievės liekanas, bet visos plokščios. Šie peiliai prie kotų greičiausiai nebuvo tvirtinami, kai kurių šoninės briaunos retušuotos apsauginiu retušu (16:1, 12 pav.).

Antrajai grupei priklauso iš skelčių pagaminti peiliai retušuotomis nugarėlėmis ir (arba) viršūnėmis (16:7–9 pav.). Aptikti 5 šio tipo peiliai. Jų ašmenys neretušuoti, tačiau yra aiški utilizacija. Dviejų peilių įkotelis susiaurintos ir pritaikytos įtvirti vertikaliai prie kotų (16:2, 7 pav.), kitų dviejų įkotelis nulūžusios (16:8 pav.).

Vienas iš skeltės pagamintas peilis (16:9 pav.) turi abiem grupėms būdingų požymių: ašmenys plokščiai retušuoti, įkotelis susiaurintas, nugarėlė ir viršūnė retušuotos. Vyrauja antrajai grupei būdingi požymiai, tad jai šis peilis ir priskyrėme.

Be tradiciškai peiliams priskiriamų dirbinių, didelę radinių grupę sudaro retušuotos skeltės ir nuoskalos, turinčios pjovimo žymių. Pjauti dažniau naudotos stambios ir plačios skeltės (3 lentelė). Tiek skeltės, tiek nuoskalos koncentruojasi piečiau nei peiliai (17:C, D pav.) ir labiau sutampa su kampinių rėztukų (A grupė) paplitimu (21:B pav.). Pagal jų išsidėstymą susidaro įspūdis, kad retušuotos nuoskalos ir skeltės naudotos ankstyvojo neolito laikotarpiu, o žalvario amžiaus pradžioje jas pakeitė peiliai.

3 lentelė. Retušuotos skeltės ir nuoskalos

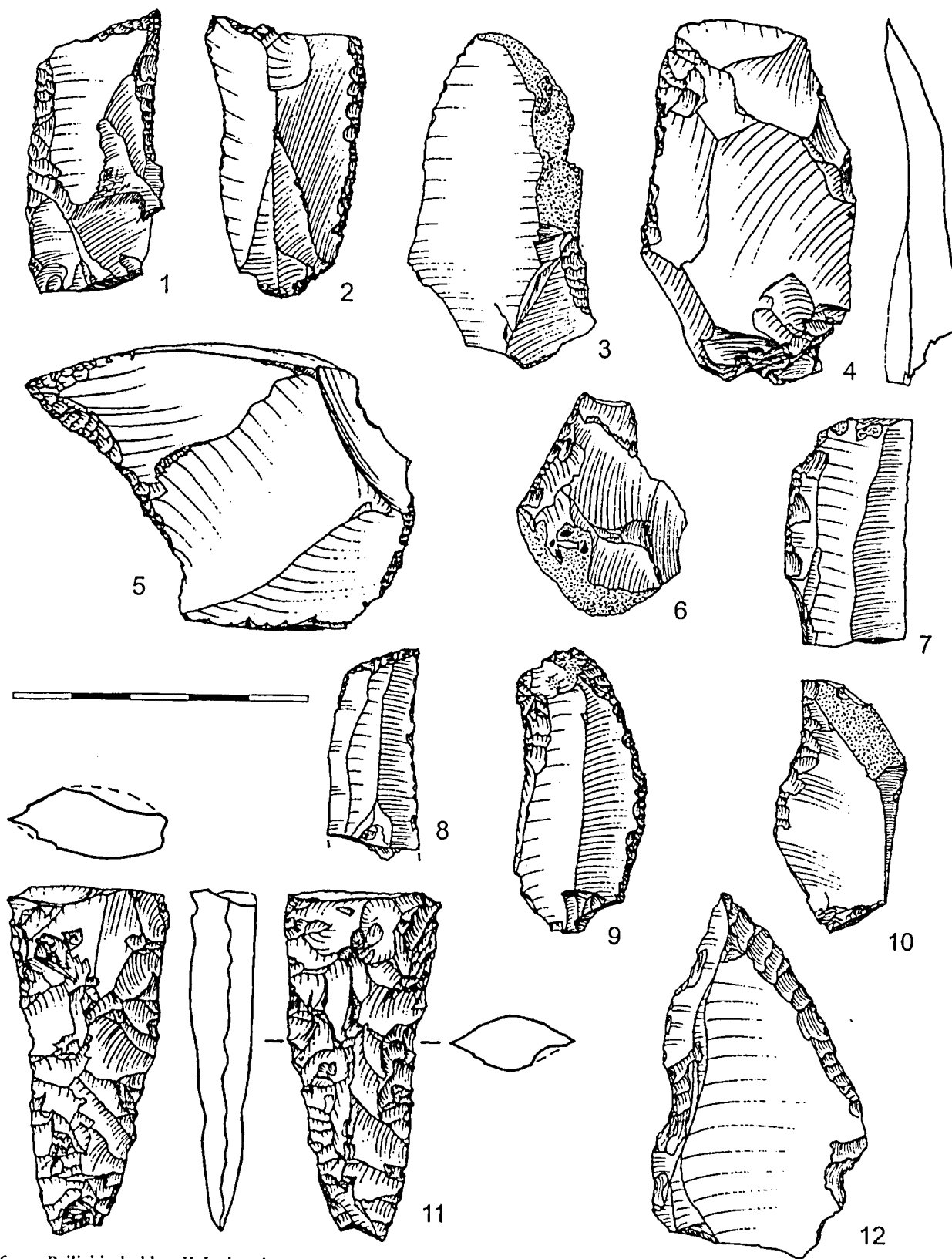
	Mikroskeltės	%	Skeltės	%	Nuoskalos	%
Retušuotos	49	8,97	147	29,52	185	3,13
Visos	546	100	498	100	5901	100

Gyvenvietėje pasitaikė ir rečiau archeologiniuose Lietuvos paminkluose aptinkamas radinys – titnaginys durklas (16:11 pav.). Deja, išliko tik pusė dirbinio – smaigalys ir vidurinė dalis. Durklas smarkiai aptrupėjęs, matyt, buvęs ugnyje, smaigalio link plokštėjantis, viduryje – rombo pjūvio, pagamintas iš pilko titnago, kaip ir dauguma nuoskalių peilių. Durklo paviršius visas retušuotas stambiu plokščiu retušu, išsidėsiusiu kiek įžambiai šoninių briaunų atžvilgiu ir aukštyn, t. y. rankenos kryptimi. Nors ir apnykęs, durklas liudija apie aukštą gamintojo, įvaldžiusio plokščio retušavimo techniką, meistriškumą.

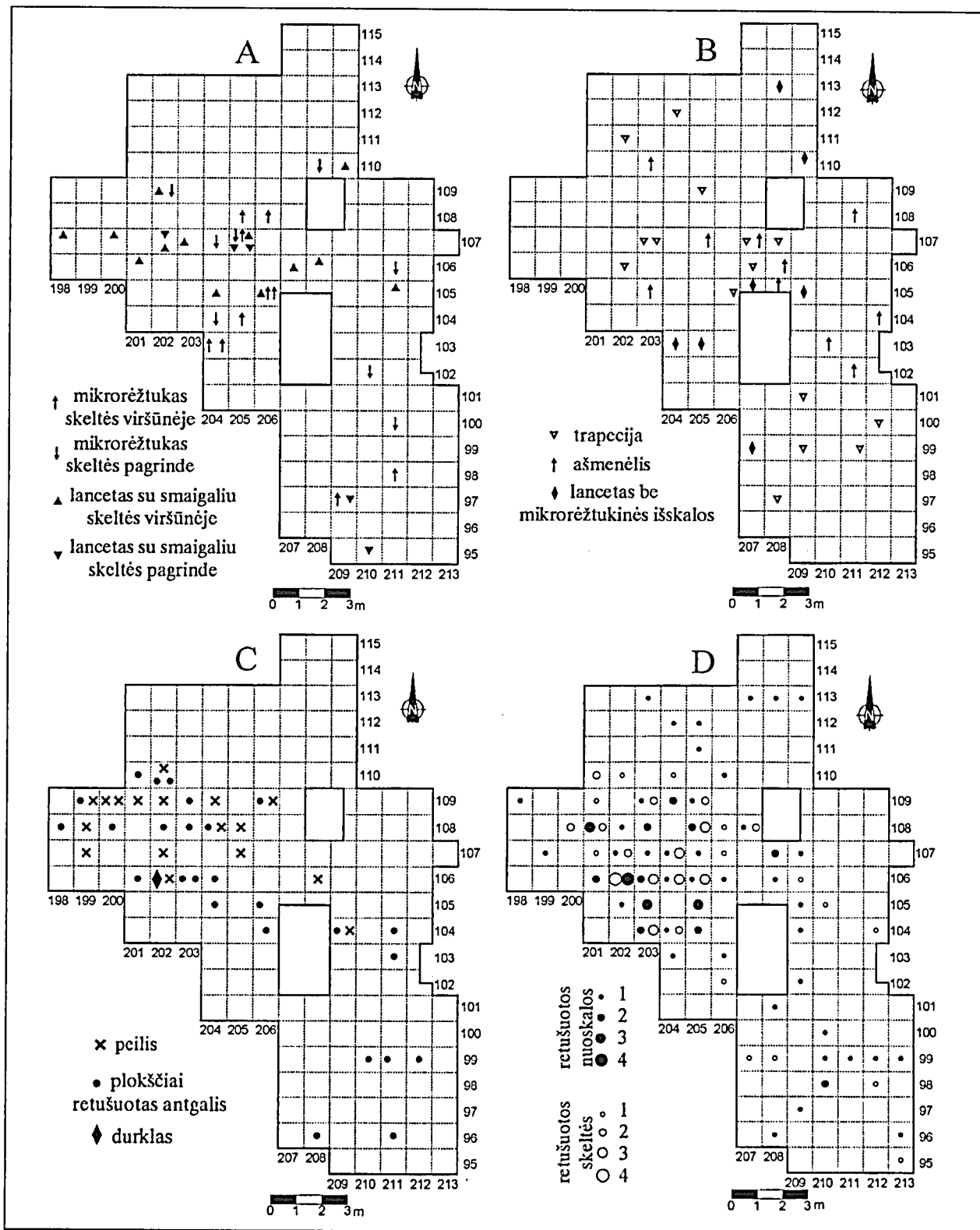
Plokščiai retušuoti antgaliai, peiliai ir durklas buvo gana kompaktiškai išsidėstę gyvenvietės dalyje, apimančioje I, II ir IV plotus (17:C pav.).

Stambiesiems titnago dirbiniams atstovauja kirviai. Aptikta 10 kirvių, tarp jų 6 sveiki dirbiniai, dvi rombo pjūvio pentys visu apdorotu paviršiumi (22:5 pav.) ir vienas nebaigtas. Kirviams gaminti buvo parenkami labai įvairūs ruošiniai: skaldytiniai (22:1 pav.), plokščios (22:2, 4 pav.) ir storos (22:3 pav.) nuoskalos bei natūralaus titnago gabalai su žieve (22:6 pav.). Visas išlikusių penčių ir 3 sveikų kirvių (22:1, 3, 5 pav.) paviršius apdorotas stambiomis išskalomis, o iš plokščių nuoskalų pagamintų stambiu retušu retušuotos tik šoninės briaunos (22:2, 4 pav.). Iš natūralaus titnago gabalo pagaminto kirvio ašmenys suformuoti retušu iš vienos pusės ir stambiu nuskėlimu iš kitos (22:6 pav.). Visi kirviai, išskyrus vieną, ašmenų link platėjantys. Išskirtasis pasižymi savotišku techniniu elementu – užbarzda viename šone (22:1 pav.). Ši užbarzda turėjo pristabdyti kirvio slinkimą į medinę ar raginę įtvarą. Tyrinėtoje gyvenvietės teritorijoje visi kirviai, išskyrus vieną, buvo paplitę toje pačioje dalyje kaip ir plokščiai retušuoti dirbiniai (21:D pav.).

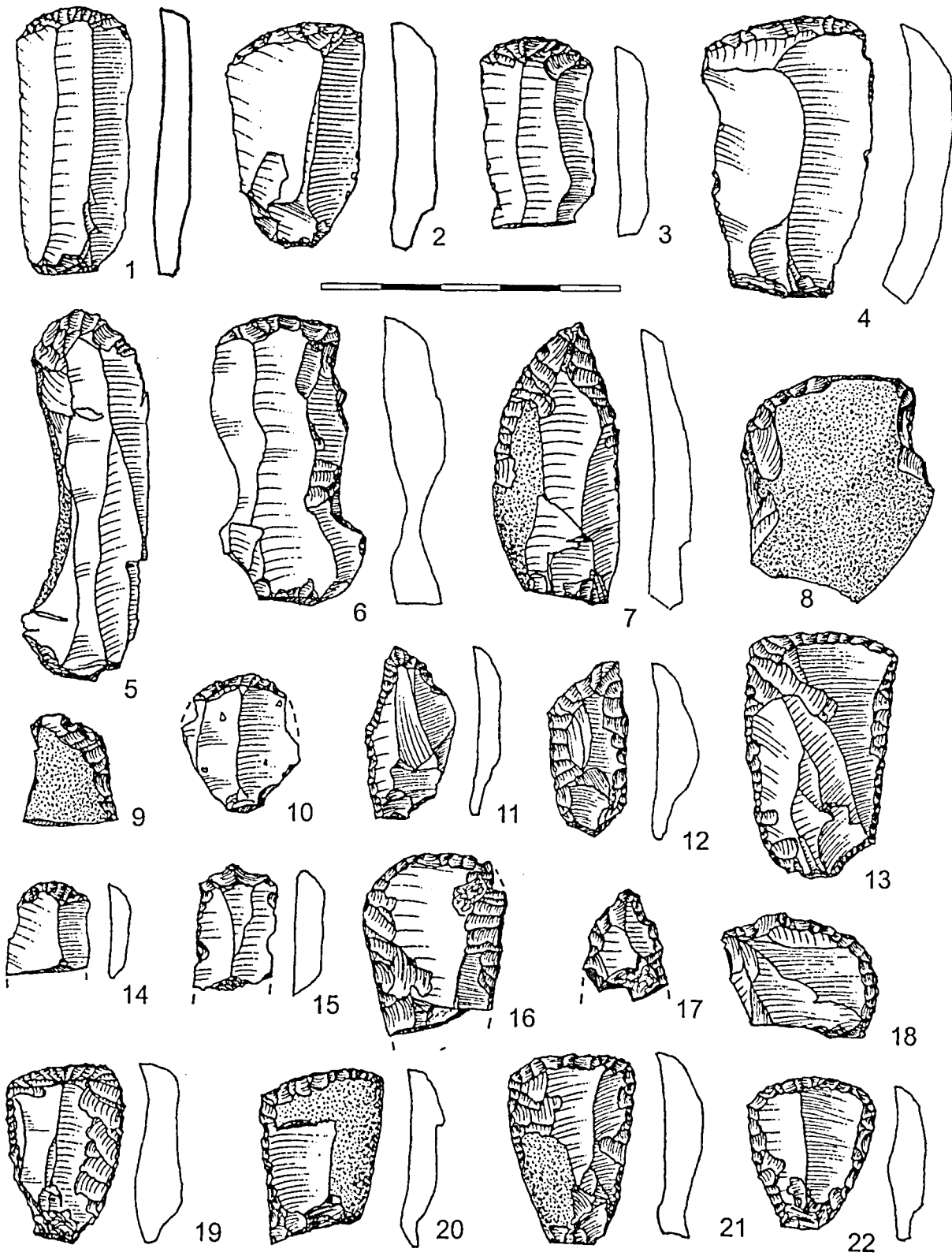

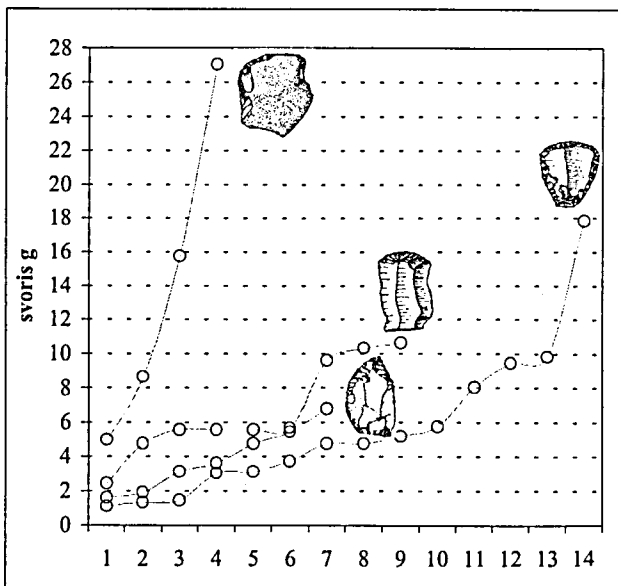
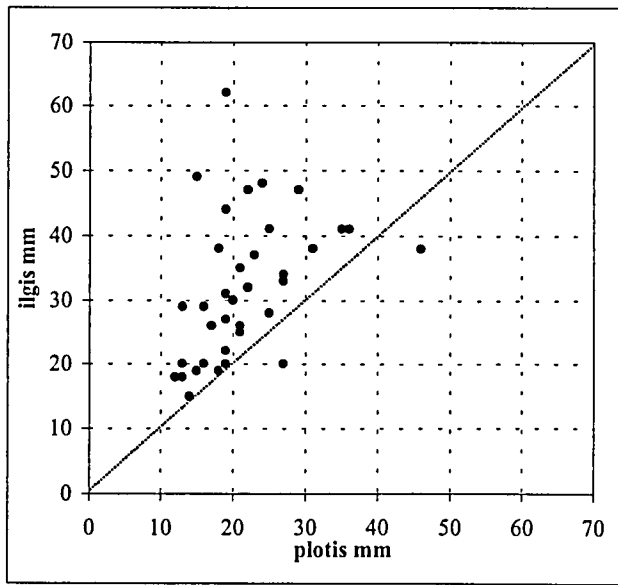
16 pav. Peiliai ir durklas. V. Jankauskaitės (4, 5, 11) ir V. Juodagalvio pieš.

17 pav. Tiltaginių radinių paplitimas tyrinėtame plote: A – mikrorėžtukinės technikos dirbiniai; B – kiti mikrolitai; C – plokščiai retušuoti dirbiniai; D – retušuotos skeltės ir nuoskalos. E. Marcinkevičiūtės brėž.

18 pav. Gremžtukai. V. Jankauskaitės (1, 2) ir V. Juodagalvio pieš.

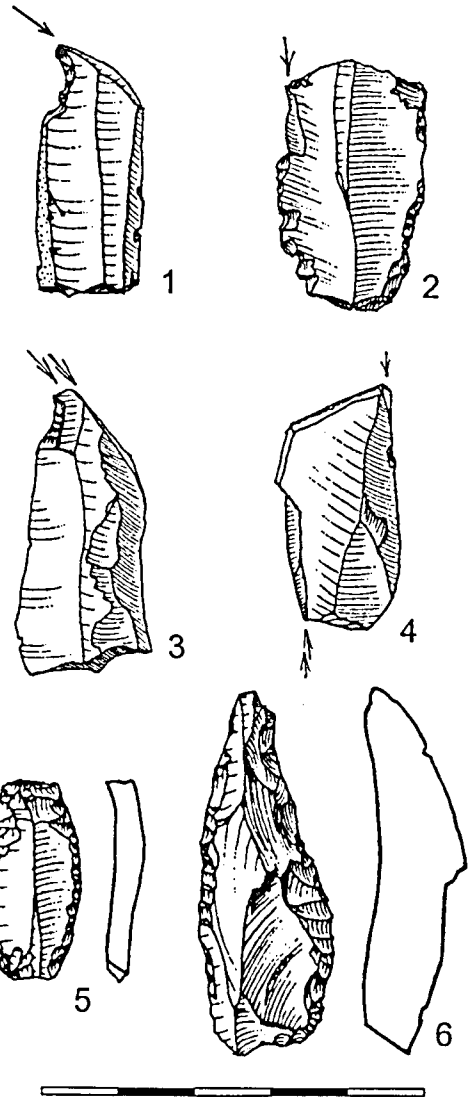

19 pav. Gremžtukų morfometrinė diagrama ir jų tipų svorių kreivė. V. Juodagalvio ir E. Marcinkevičiūtės brėž.

Nedidelę dirbinių grupelę sudarė kalteliai, jų tik 4. Visi pagaminti iš nuoskalų bei padengti plokščiu retušu. Jų daugiau buvo aptikta pietrytinėje gyvenvietės dalyje (21:D pav.).

Kaip ir daugelyje Lietuvos akmens amžiaus paminklų, Varėnės 10-ojoje gyvenvietėje gremžtukai sudaro svarbią titnaginių įrankių dalį. Iš viso aptikti 38 gremžtukai ar jų fragmentai. Gremžtukai dažniau gaminti iš skelčių (23 vienetai), o likusieji iš nuoskalų arba ruošinys nebuvo nustatytas dėl radinio fragmentiškumo.

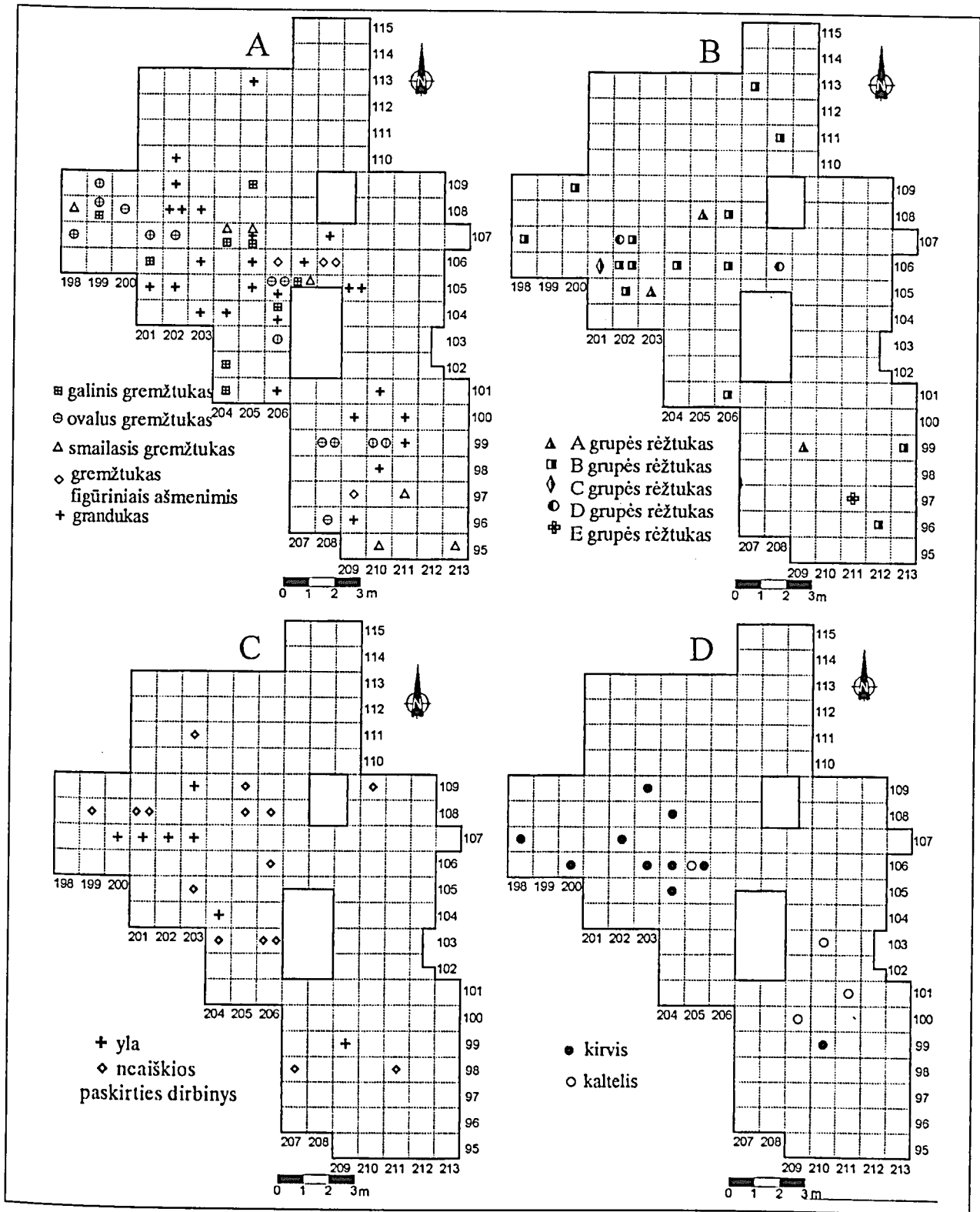
Gremžtukų matmenys ir proporcijos atsispindi morfometrinėje diagramoje (19 pav.). Matyti, jog vyrauja pail-

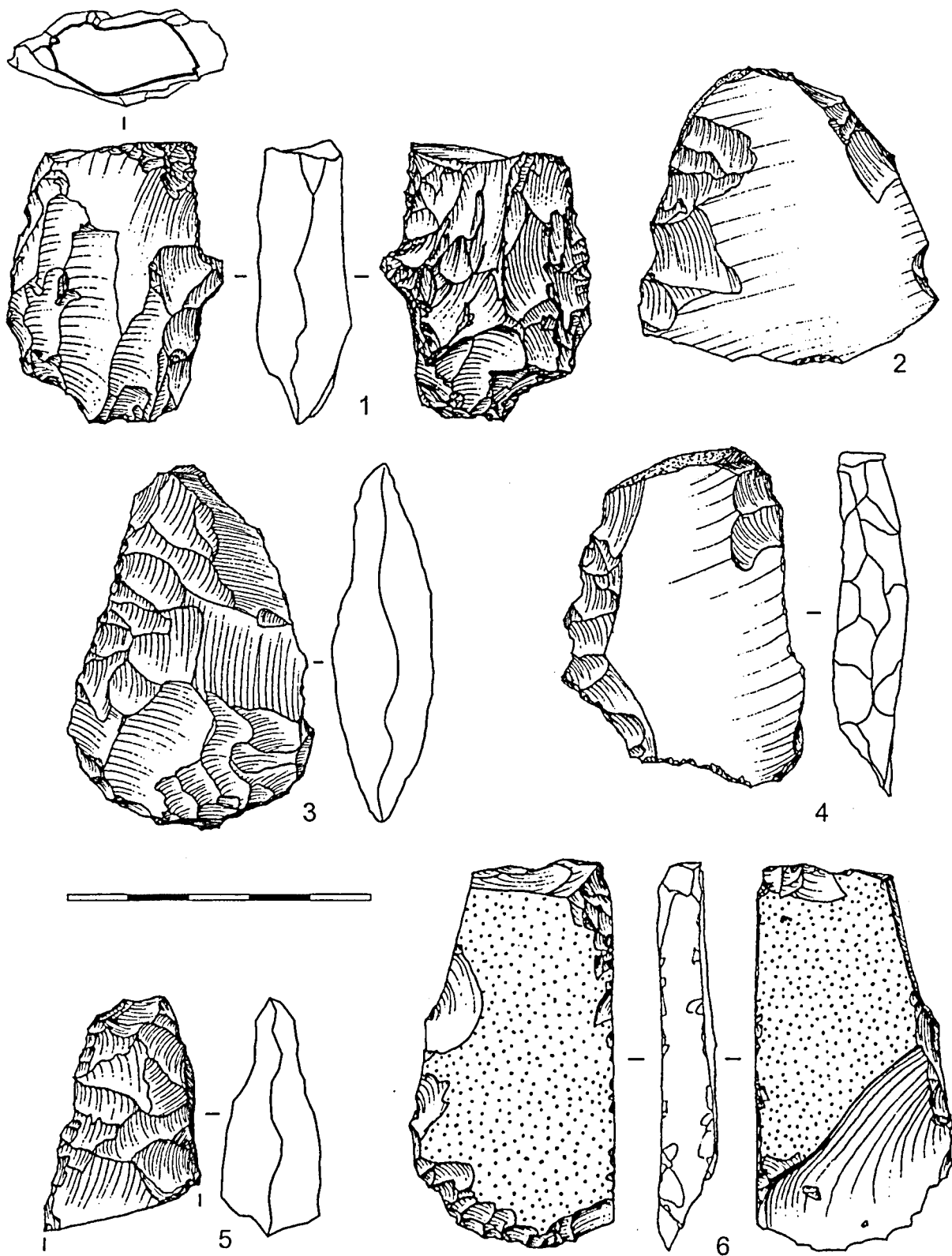
20 pav. Titnaginiai dirbiniai: 1–4 – rėžtukai; 5 – neaiškios paskirties dirbinys; 6 – spaustukas. V. Jankauskaitės (5, 6) ir V. Juodagalvio pieš.

gieji gremžtukai, t. y. tie dirbiniai, kurių ilgis neviršija dvigubo pločio. Toliau pagal skaičių eina ilgieji ir galiausiai – trumpieji. Trumpųjų gremžtukų diagramos sektoriuje atsidūrė du dirbiniai, tačiau vienas jų (18:14 pav.) nulūžusiu pagrindu, tad neaišku, kuriai grupei jis priklausytų, jei būtų sveikas. Taigi rastas tik vienas tikras trumpasis gremžtukas (18:18 pav.).

Išskirtos 4 didesnės tipologinės grupės. Pirmajai grupei priklauso 9 paprastieji galiniai gremžtukai (18:1–6, 14, 15 pav.). Visi šie dirbiniai pagaminti iš skelčių. Šios grupės gremžtukų dydžių skalė, kurią rodo svorių kreivė, gana plati (19 pav.). Antrajai grupei priklauso ovalių gremžtukų serija. Juos vienija ištiesai retušuotos viena arba

21 pav. Tirtaginių dirbinių paplitimas tyrinėtame plote: A – gremžtukai ir grandukai; B – rėžtukai; C – ylos ir specifinės paskirties dirbiniai; D – kirviai ir kalteliai. E. Marcinkevičiūtės brėž.

22 pav. Kirviai. V. Jankauskaitės (1, 6) ir V. Juodagalvio pieš.

abi šoninės briaunos (18:13, 16, 18, 19–22 pav.). Visi jie divergentiški, t. y. ašmenų link plátėjantys. Tai pati gausiausia grupė – aptikta 14 dirbinių, pagamintų iš skelčių ir nuoskalų. Keletas jų su žievės liekanomis, dauguma padengti melsva patina. Šiai grupei priklausė tiek patys lengviausi, tiek sunkiausi dirbiniai (19 pav.). Trečioji tipologinė grupė – smailieji gremžtukai (18:7, 11, 12, 17 pav.). Šie dirbiniai gaminti iš nuoskalų ir netaisyklingų skelčių, iš septynių penki melsvai patinuoti. Visi jie konvergentiški, t. y. ašmenų link siaurėjantys. Šiai grupei priklausė tik mažo ir vidutinio svorio radiniai. Ketvirtoji grupė – gremžtukai figūriniais ašmenimis (18:8 pav.). Jų aptikta 4. Pagrindinis skiriamasis bruožas – banguoti, išgaubti ir įgaubti darbiniai ašmenys, retušuoti gremžtukiniu retušu. Tipologiškai tai būtų tarpinė grandis tarp gremžtuko ir granduko. Šie gremžtukai sudarė didžiausių radinių grupę (19 pav.).

Grandukų surasta 25 vienetai. Dauguma jų pagaminti iš nuoskalų, tik pora iš netaisyklingų skelčių. Grandukų ašmenys įgaubti arba banguoti, retušuoti netaisyklingu retušu. Apskritai gyvenvietėje aptikti grandukai pagaminti, atrodo, nerūpestingai, nesistengiant dirbiniui suteikti formą, tad ir klasifikuoti juos būtų netikslinga. Tiek gremžtukai, tiek grandukai buvo gana tolygiai išsibarstę lygiagrečiai upės krantui esančiame ruože (21:A pav.).

Rėžtukų surinktas 21 egzempliorius. Jie suklasifikuoti į 4 tipologines grupes, pažymėtas raidėmis. A tipas – rėžtukai, kurių ašmenėliai suformuoti įžambiai nuskeliant viršutinę ir retušuojant šoninę briauną (20:1, 3 pav.). Aptikti 3 šio tipo dirbiniai, kurių vienas nebaigtas gaminti.

B tipas – kampiniai rėžtukai, kurių ašmenėliai suformuoti šoninėje briaunoje viena arba keliomis ta pačia kryptimi išskeltomis išskalomis. Tai pati gausiausia rėžtukų grupė – aptikta 14 šio tipo dirbinių. Jiems pagaminti buvo panaudoti įvairūs ruošiniai: paprastos skeltės ar nuoskalos papildomai neparuoštos, vidurinės skelčių dalys arba skelčių pagrindai (20:2 pav.). Keturi pagaminti iš nuoskalų, beveik visi likę – iš skelčių. Kai kurių šoninės briaunos kiek paretušuotos (20:2 pav.). Išsiskiria vienas dviašmenis rėžtukas. Iš visų rėžtukų grupių tik ši sudarė ryškesnę koncentraciją, buvusią IV plote (21:B pav.).

C tipas – iš nuoskalos pagamintas rėžtukas išilgai nuskelta viršutine briauna.

D tipas – iš stambių nuoskalų pagaminti rėžtukai, kurių rėžiamasis kampas suformuotas vieną briauną nuskelęs, o kitą – retušavus. Aptikti 2 šio tipo dirbiniai.

E tipas – iš skeltės pagamintas vidurinis rėžtukas. Jo ašmenėlis suformuotas keliomis susikertančiomis išskalomis storajame skeltės gale, pagrindas nulūžęs (20:4 pav.).

Tiek ankstyvojo neolito, tiek žalvario amžiaus gyvenvietėje ylos ir gražtai nebuvo plačiai naudojami. Iš viso aptikti 6 dirbiniai, juos priskyrimo ylą kategorijai, nors dėl kai kurių išskyla abejonių. Tikro gražtelio neaptikta nė vieno. Tipologiškai klasifikuoti aptiktuosius smaigus, matyt, nėra

prasmės – yloms pagaminti buvo pasirinktos patogiai nuskiulusios nuoskalos ir kiek paaštrintas smaigalys. Išsiskiria viena yla, perdirbta iš strėlės antgalio ruošinio. Kad buvo bandyta pasigaminti strėlės antgalį, matome iš plokščio paviršinio retušo dirbinio šonuose. Aiški ir priežastis, kodėl antgalis nebaigtas, – buvo pasirinktas netinkamas ruošinys: nuoskalos pagrindas su skėlimo kuprele per storas, kad būtų galima jį pašalinti, nepakeitus antgalio formos. Tad ruošinys buvo perdirbtas į ylą, nuoskalos viršūnėje išretušavus smaigalį. Pastebima ir ylai būdingų darbo žymių jo smaigalyje.

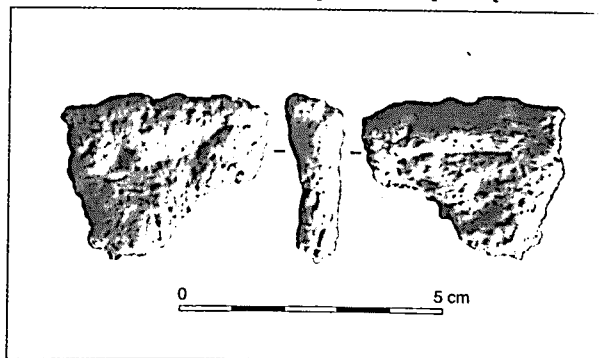
Be minėtų dirbinių grupių, aptikta 15 neišskios (20:5 pav.) ar specialios paskirties dirbinių, tokių kaip spaustukai (20:6 pav.), retušavimo įrankiai, drožtukas strėlių kotams tiesinti ir kt.

Varėnės upės 10-ojoje gyvenvietėje titnago inventorių galima suskirstyti į dvi grupes: pirmajai priskirtini radiniai iš juosvo, pilko ir balto geros kokybės titnago, dažniausiai pagaminti iš skelčių, mikrolitai su mikrorėžtukinėmis išskalomis ir be jų, galiniai gremžtukai, rėžtukai ir kūginiai skaldytiniai. Šie titnaginiai radiniai būdingi ankstyvajam neolitui.

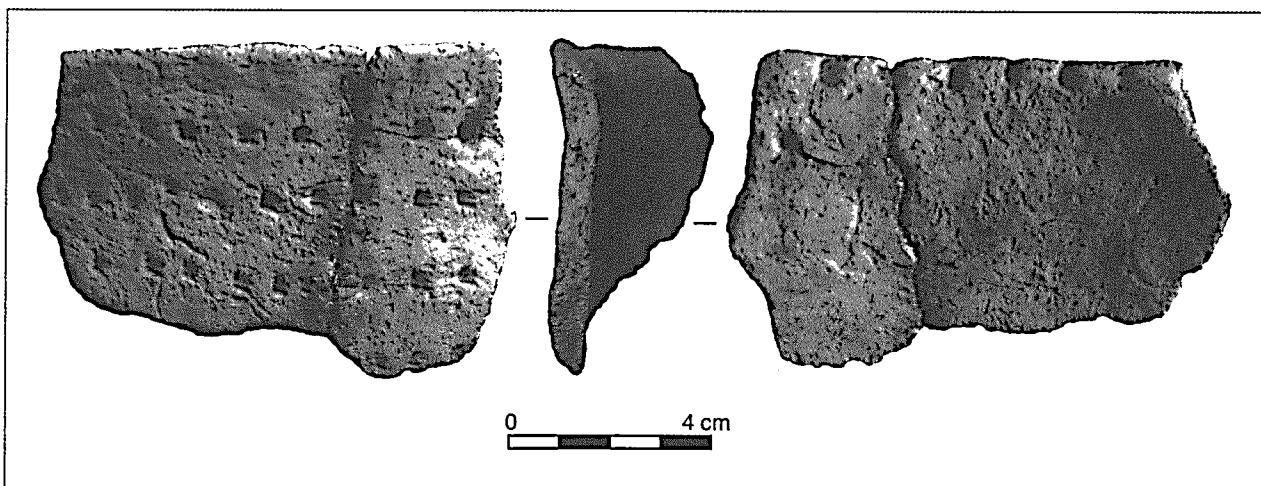
Antrosios grupės radiniai pagaminti iš prastesnės kokybės titnago, greičiau absorbuojančio silicį iš aplinkos, tad didesnė jų dalis pasidengusi patina. Šiai grupei priskirtinos stambios plokščios nuoskalos ir jų dirbiniai – ovalieji ir smailieji gremžtukai, taip pat du galiniai, pagaminti iš netaisyklingų patinuotų skelčių (18:5, 6 pav.), visi plokščiai retušuoti strėlių antgaliai. Ši grupė datuojama žalvario amžiaus pradžia. Išimtį sudaro du dirbiniai: iš juosvo skaidraus titnago pagamintas ovalus gremžtukas (19:22 pav.) ir plokščiai paretušuotas peilis (16:9 pav.) – antrą kartą čia įsikūrę žmonės pasinaudojo anksčiau gyvenusiųjų paliktais titnago dirbiniais ir ruošiniais.

KERAMIKA

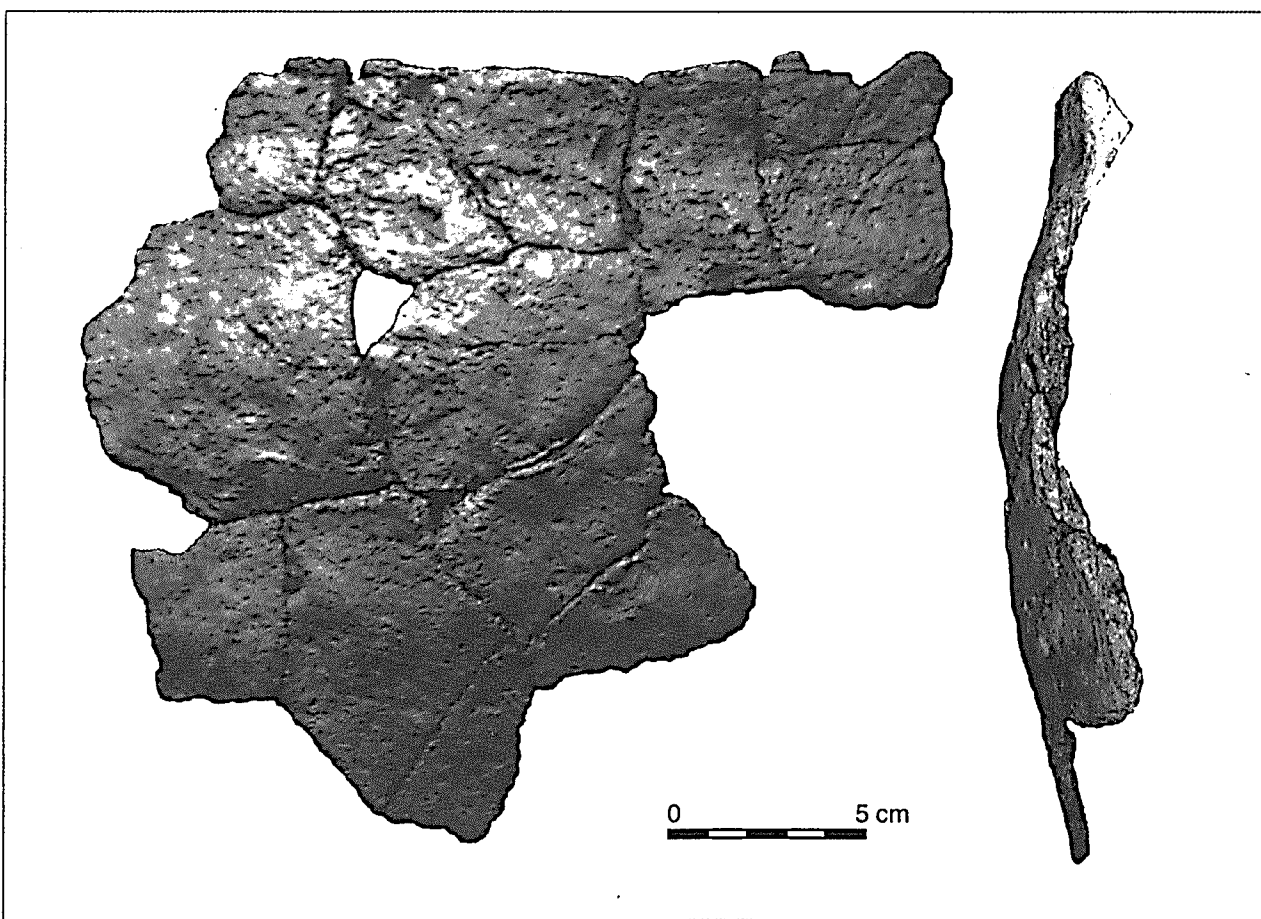
Daugumoje Pietų Lietuvos gyvenviečių nesuklostė palankios sąlygos keramikai išlikti – dažniausiai randami nedideli indų fragmentai. Šukių dydis įvairus, todėl ne visuomet šukių skaičius atspindi realų rastų keramikos

23 pav. Ornamentuotas puodo pakraštėlis. V. Juodagalvio nuotr.

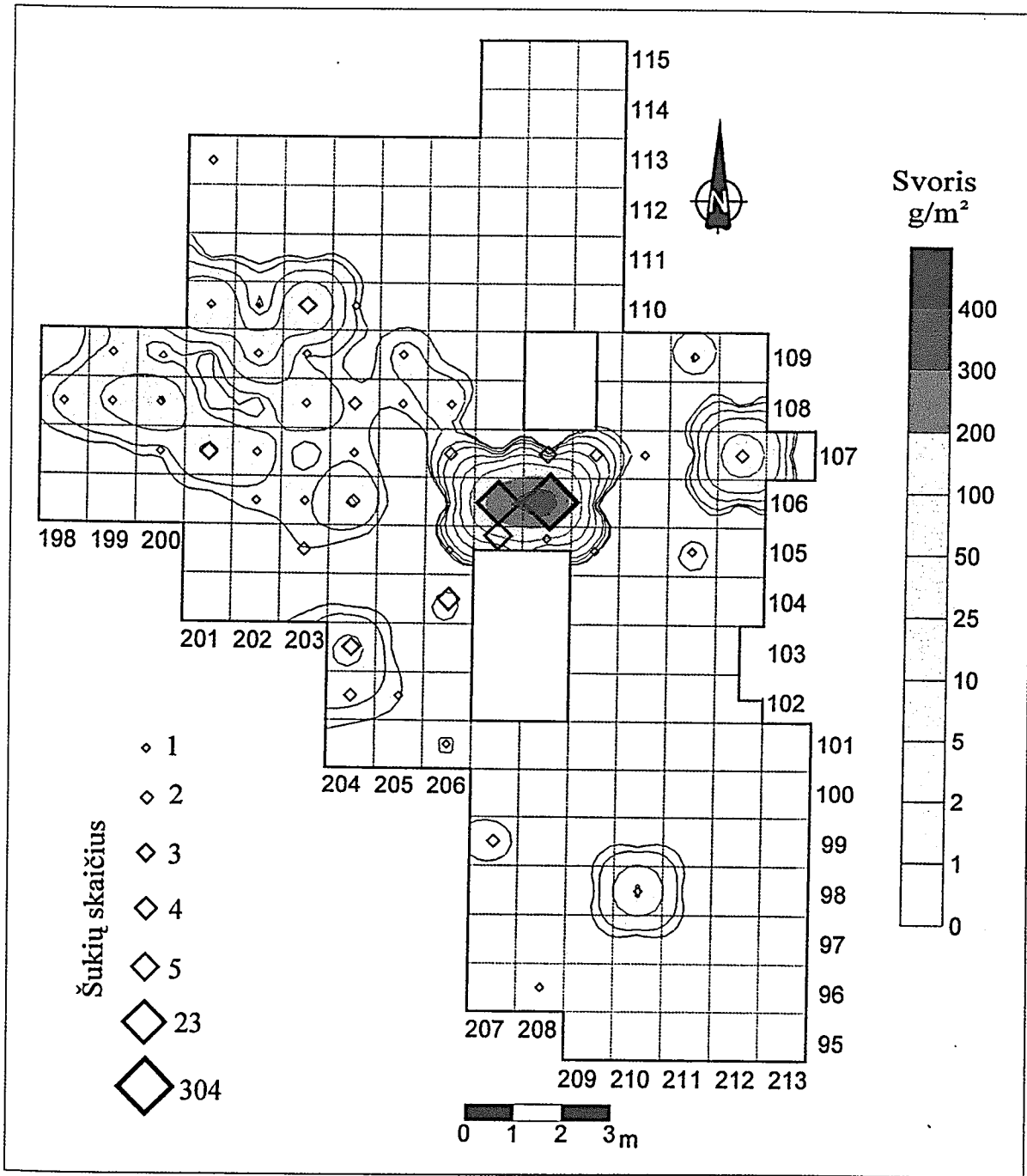

24 pav. Ornamantuotas puodo pakraštėlis. V. Juodagalvio nuotr.

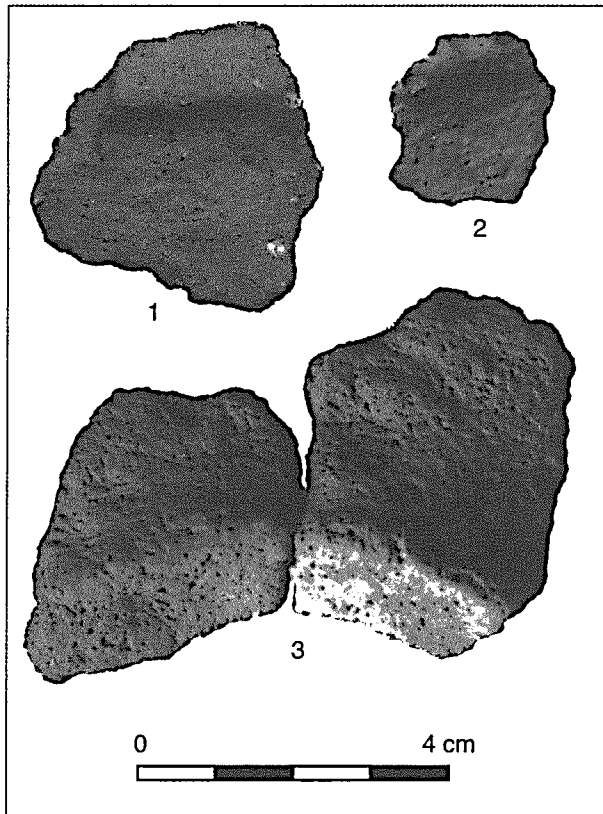

25 pav. Puodo su augalinėmis priemaišomis molyje dalis. V. Juodagalvio nuotr.

26 pav. Keramikos su augalinėmis priemaišomis svorio ir šukių kiekio pasiskirstymas tyrinėtame plote. E. Marcinkevičiūtės brėž.

27 pav. Keramikos su mineralinėmis priemaišomis fragmentai. V. Juodagalvio nuotr.

gaminių kiekį. Varėnės upės 10-ojoje gyvenvietėje rasti keramikos fragmentai buvo net tik suskaičiuoti ir pamatuoti, bet ir pasverti. Iš viso tyrinėjame plote buvo surastos 565 šukės, kurios svėrė 1356,4 gramo. Didžioji dalis keramikos aptikta C–C₁ sluoksniuose.

Per tris tyrinėjimų sezonus surinktos 394 šukės (990,42 g), kurių molyje yra augalinių priemaišų. Daug kur pastebėtos tik smulkios augalinės priemaišos. Vidutinis šukių storis ~ 7 mm. Beveik visos šukės neornamentuotos, išskyrus dviejų puodų pakraštėlius. Vienas pakraštėlis beveik tiesus, išorinėje pusėje puoštas horizontalia apskritų duobučių eile. Puodo kaklelio briauna nusklembta į vidų ir puošta įžambiais apvijiniais įspaudais (23 pav.). Antrojo puodo visas išlikęs išorinis paviršius puoštas horizontaliomis keturkampių įspaudėlių eilėmis (24 pav.), kaklelis kiek atlenktas į išorę, briauna nusklembta į vidų ir iš vidinės pusės papuošta nago įspaudais. Puodo pakraštėlis buvo aptiktas šiaurės rytiniame tyrinėtame plote pakraštyje buvusioje dėmėje (kv. 107x/212y) – gerokai nutolęs nuo likusios keramikos, turinčios augalinių priemaišų, paplitimo ploto (26 pav.). Didžioji keramikos su augalinėmis priemaišomis dalis aptikta C–C₁

sluoksniuose, 2 m² plote išplitusiame šukių lizde. Kvadrato 106x/207y rastos CS profilio puodo viršutinei daliai priklausiusios 23 stambios sutampančios šukės (306,94 g) (25 pav.). Šio indo pakraštėlio briauna taip pat nusklembta, tiek vidinis, tiek išorinis paviršius lygintas brūkšniuojant įvairiomis kryptimis. Iš kelių šukių matyti, kad puodas lipdytas iš ~ 6 cm pločio juostų, per 1 cm užleidžiant jas vieną ant kitos. Kvadrato 106x/208y rastas didelis kiekis smulkių, bet storesnių (iki 9 mm) šukių (428,18 g). Greičiausiai jos priklauso to paties indo smailiadugnei apačiai.

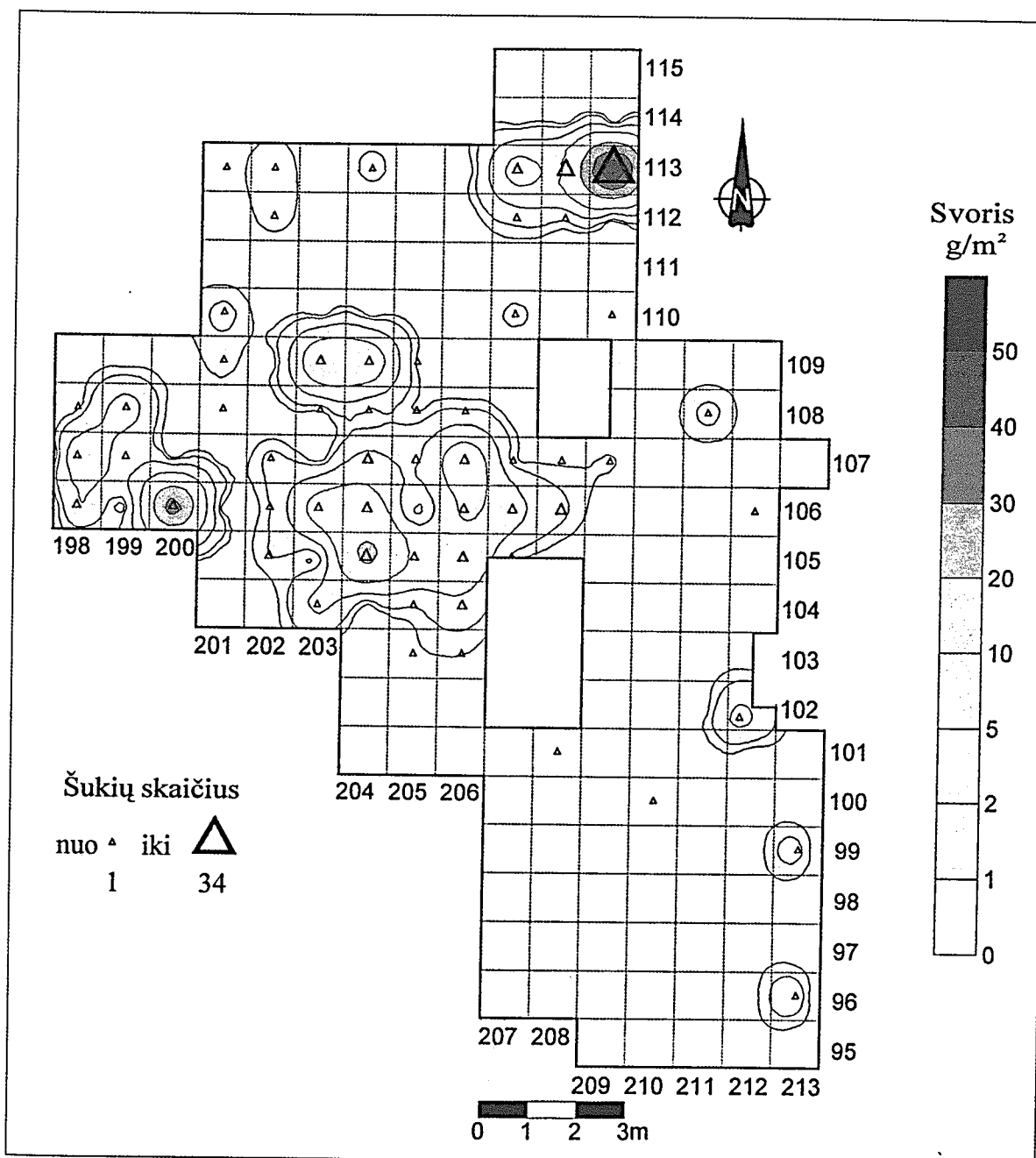
Tyrinėjame plote puodų su augalinėmis priemaišomis dugnelių neaptikta. Pagal pakraštėlius galima teigti, kad šukės priklausė mažiausiai trimis indams.

Mineralinių priemaišų turinčios keramikos išliko mažiau – aptikta 171 šukė (365,98 g), tarp jų keletas S formos pakraštėlių suapvalintomis arba įspaudais puoštomis briaunomis (27:2 pav.). Surasta keliolika šukių su prilipdytu trikampi rumbu petelių srityje (27:1 pav.) arba paties rumbo fragmentų. Šukių paviršius angobuotas ir retkarčiais negiliai pabrūkšniuotas įvairiomis kryptimis. Dažniausiai pastebimos stambokų kvarcito trupinių priemaišos. Būta ir smėlio priemaišų. Šukių storis svyruoja nuo 5 iki 11 mm. Puodų dugneliai plokšti (27:3 pav.).

Mineralinių priemaišų turinčios keramikos pasklidimas (28 pav.) beveik sutampa su augalinių priemaišų turinčių šukių pasklidimu. Šukės išsibarsčiusios gana tolygiai. Užfiksuota viena šukių su mineralinėmis priemaišomis sankaupa šiaurinėje tyrinėtame plote dalyje su žalvario amžiaus gyvenvietės ryšio tikriausiai neturi. Čia buvo aptikta kelios dešimtys to paties indo fragmentų su gausiomis grūsto granito priemaišomis molyje. Šukės išlikusios prasčiau nei rastos likusiame tyrinėjame plote, jų paviršius nutrupėjęs, priemaišos išsimušusios į paviršių. Kitose tyrinėtame plote dalyse tokios keramikos neaptikta. Be to, šios keramikos paplitimo vietoje nėra titnaginių radinių ar kitokių akmens amžiaus gyvenvietės pėdsakų.

IŠVADOS

Varėnės upės 10-oji gyvenvietė egzistavo bent du laikotarpius. Skeltinė technika, mikrolitai su mikrorėžtukinėmis išskalomis, galiniai gremžtukai iš taisyklingų skelčių, rėžtukai bei nuspaudimo būdu skeltėms gaminti skirti kūginiai skaldytiniai atspindi iš mezolito paveldėtas tradicijas. Augalinių priemaišų turinti keramika yra būdinga ankstyvajam neolitinės Nemuno kultūros etapui. Panašios keramikos rasta ir Paramėlio 2 bei Katros 2 gyvenvietėse, iš kurių nustatytos ankstyviausios Lietuvos neolito radiokarboninės datos. Gausėjant Pietų Lietuvos akmens amžiaus duomenų basei, vis ryškiau atsiskleidžia Nemuno ir Narvos kultūrų ankstyvosios keramikos pana-

28 pav. Keramikos su mineralinėmis priemaišomis svorio ir šukių kiekio pasiskirstymas tyrinėtame plote. E. Marcinkevičiūtės brėž.

šumas, kuris, mūsų nuomone, atspindi ne kultūrinius mainus ar tuo labiau Narvos kultūros gyventojų „salas“ Pietų Lietuvoje, bet bendras keramikos atsiradimo šaknis.

Antrąjį gyvenvietės etapą apibūdina nuoskalinė titnago dirbinių gamybos technika, plokščiai retušuoti strėlių antgaliai, peiliai, durklas, smailieji bei ovalieji

gremžtukai, mineralinių priemaišų turinti keramika. Tai povirvelinio laikotarpio gyvenvietė, egzistavusi žalvario amžiaus pradžioje.

Atskiru laikotarpiu čia gyvenę žmonės buvo įsikūrę toje pačioje vietoje. Tiriant smėlines gyvenvietės stratigrafija mažai tepadeda, tačiau detali paminklo erdvinė

analizė, derinant skirtingus tyrinėjimų metodus, yra tikrai prasminga. Net ir palyginti nedideliame plote bei nevisiškai ištirtoje gyvenvietėje galima apčiuopti skirtumus, atspindinčius atskirus chronologinius etapus. Su ankstyvuojū neolitu siejamas palikimas labiau koncentravosi pietinėje IV ploto dalyje. Čia aptikta titnago skaldykla – per 200 skelčių, skaldytinių ir nuoskalų viename m². Be to, šiame plote aptiktas vienas aukščiausių santykinių skelčių dydžių, būdingas ankstyvajam neolitui. Dideliu ankstyvojo neolito palikimu išsiskyrė dėmė, buvusi kvadratuose 105–106x, 207–208y. Čia rastas ne tik minėtas indas su augalinėmis priemaisomis, bet ir daug lancetų, trapecijų bei ašmenėlių. I, IV ploto šiaurinėje bei II ploto pietinėje dalyje koncentravosi beveik visi gyvenvietėje rasti peiliai, ovalieji ir smailūs gremžtukai. Čia vyrauja žalvario amžiaus gyvenvietės palikimas. VIII ir IX plotuose rasta daugiau su vėlyvuojū šios gyvenvietės etapu siejamų įrankių, tačiau gana chaotiškas jų išsibarstymas rodo, kad čia buvęs gyvenvietės pakraštys, į kurį radiniai pateko atsitiktinai.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Binford L. R.**, 1983 – *In Pursuit of the Past*. London, 1983.
Blankholm H. P., 1991 – *Intrasite Spatial Analysis in Theory and Practice*. Aarhus, 1991.
Brainerd W., 1951 – The place of chronological ordering in archaeological analysis // *American Antiquity*. Vol. 16 (4), p. 301–313.
Juodagalvis V., 1999 – Senovės gyvenvietė prie Dusios ežero // *LA* 16, p. 239–279.

Juodagalvis V., 2000 – Varėnės upės 10-oji gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, 2000, p. 32–34.

Juodagalvis V., 2002a – Varėnės upės 10-oji senovės gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais*. Vilnius, 2002, p. 12–14.

Juodagalvis V., 2002b – Varėnės 10-oji gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*. Vilnius, 2002, p. 16–20.

Karmaza B., 2001 – Vietovių geologinė ir geomorfologinė charakteristika // *Akmens amžius Pietų Lietuvoje*. Vilnius, 2001, p. 136–146.

Milisauskas S., 1986 – Early Neolithic Settlement and Society at Olszanica // *Memoirs of the Museum of Anthropology University of Michigan*. Ann Arbor, 1986. No. 19.

Ostrauskas T., 1996 – L. Kavaliausko senienų kolekcijos radimviečių archeologiniai žvalgymai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, 1996, p. 325.

Price T. D., 1975 – *Mesolithic Settlement Systems in the Netherlands*. Michigan, 1975.

Rimantienė R., 1996 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996.

Rimantienė R., 1999 – Margių I-oji gyvenvietė // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1999. T. 16, p. 109–170.

Robinson W. S., 1951 – A Method for Chronologically Ordering Archaeological Deposits // *American Antiquity*. Vol. 16(4), p. 293–301.

Whallon R., 1984 – Unconstrained clustering for the analysis of spatial distributions in archaeology // *Intrasite Spatial Analysis in Archaeology*. Cambridge, 1984, p. 242–277.

THE RIVER VARĖNĖ 10TH ANCIENT SETTLEMENT

Vygandas Juodagalvis, Eglė Marcinkevičiūtė

Summary

The interest in sites of the Stone Age in the southern Lithuania arose more than a century ago. Most finds evidencing the early human settlement were collected in this region. Favourable geographical conditions and raw flint found in areas surface accounted for emergence of may settlements of hunters and food collectors of the Stone Age. There were not many convenient places to settle down, so sand territories at water bodies had been settled down for several times. Multalayered settlements and unfavourable conditions for organics survived limited possibilities to restore the lifestyle of Stone Age settlement. Presently, the spatial analysis of sites with application of old, time-tested methods combined

with new methods creates possibilities to broaden information available.

The Varėnė 10th Stone Age settlement was situated on the river isle. The limited area influenced density of settlement. According to typology of flint finds and pottery finds, it was established that the area was settled down twice: in the Early Neolithic Period and at the beginning of the Bronze Age.

The spatial analysis was especially useful for explanation hunters' and food gatherers short-term camping sites. Due to short period of settlement, it is unlikely that this area was meant for other activities. By the way, its density and two

periods of existence increases the probability that some zones of different activity might have coincided and finds might have been scattered chaotically. There are a lot of factors which determined later redistribution of finds. Different height of surfaces also influenced distribution of finds what often occurs in the southern Lithuanian settlements where sniffing sands prevail. Though the river undercuts the southwestern part of Varėnė 10th settlement, the processes determining alteration of primary occurrence of finds are not very significant. This was proved by refitting late pottery sherds and flint artefacts (Fig. 4): the parts of same find were distanced by of 1–3 m. For examination, flint artefacts of specific brownish white opaque colour (Fig. 5) made of a cone-shaped core were also taken. (1, Fig. 5). Even after production, usage and discharge, these artefacts were distanced from each other by 6 m. Comparing with other southern Lithuanian settlements, it should be regarded as quite a significant error allowing for analysis of tendencies in distribution of finds.

From the stratigraphical point of view, in a part of Varėnė 10th settlement there were same three layers detected which differed in thickness and intensity. The present wavy surface was formed by drifted whitish sand which in the southeastern part of the area explored was 100 cm thick. Beneath it there was a blackish layer of previous forest earth – the former surface. It consisted of charred wood particles and charcoal. Deeper there was detected a layer of brownish pink sand with charcoal (layer B1), likely formed during fire. The undisturbed settlement cultural layer (C, C1) below consisted of a layer of close-grained yellowish sand 40 cm thick, slightly transiting to clean whitish alluvium (Fig. 6). All objects related to the ancient settlement were detected in the layer C and deeper.

During the explorations 7.300 flint finds were detected. In the settlements quite a big number of blades was found as well. Most of them were small, 7–11 cm wide, regular microblades (Fig. 10). In the records of the Stone Age in Lithuania such distribution of blade width is characteristic of collections from sites dated to the Mesolithic – Early Neolithic period.

The methods of spatial analysis which require that the settlement should be settled down only once and should be not mixed and completely explored, can not be basicall applied to multilayer settlements of the southern Lithuania. The experiment on use of the Morisita index method in the Varėnė 10th settlement gave no tangible benefit. The best method for the southern Lithuanian settlements is the Free Grouping Method which allows for analysis of relative density in separate find groups from different-sized areas and for singling out of similarities and differences between find collections.

Four collections of finds were especial. They were located in parallel to the river (Fig. 11). Most of them had knapping debris: cores, flakes, microblades and blades. To

establish the relation between find groups, the territory explored was divided into nine areas of 20–22 m² size. According to the method of W. Brainerd and W. S. Robinson, the similarity index of these areas was established. The nearest areas were situated closer to the river bank, in the north-western and south-eastern line – areas 1, 4, 7 and 9. The contemporaneous processes are likely reflected in them.

Cores (Fig. 12) make up less than 1% of all finds almost in all areas. The total number of cores found in the settlement is 60 (1409.45 g), though most of them are only fragments. There were also 14 trapeziums, 24 lancets, 18 burins, 10 inserts (Fig. 14) found. Flatly retouched arrowheads (Fig. 15) make up quite a big category of artefacts distinguishing out by variety of shapes. The total number of arrowheads was 25, but only 3 of them were unbroken. Also 17 knives and their fragments were detected (Fig. 16). Besides, quite a rare archaeological find for Lithuanian sites – a dagger – was detected (11, Fig. 16). The flatly retouched arrowheads, the knives and the dagger were quite compactly distributed in the part of territory which covers areas 1, 2 and 4 (C, Fig. 17). Scrapers make up an important part of flint artefacts. In total 38 scrapers and their fragments were found (Fig. 18). There were 21 burins found, too (Fig. 20). Massive flint artefacts were represented by axes (Fig. 22).

In most southern Lithuanian settlements there were no favourable conditions for pottery survival, – therefore only small pottery fragments were detected. Sherds vary in size, so, their number does not reflect the real number of pottery finds. The pottery fragments from the Varėnė 10th settlement were not only counted and measured, but also weighed. In total 565 sherds were found in the area explored. Their weight was 1,356.4 g. Distribution of pottery with mineral temper (Fig. 28) almost coincides with that of sherds with organic temper (Fig. 26).

The Varėnė 10th settlement existed in two periods. Percussion technique, microliths with microburins, end scrapers made from blades of regular shapes, burins and conical cores for making blades by pressure technique reflect the traditions inherited from the Mesolithic. The pottery with organic temper is characteristic to the Early Neolithic Nemunas culture. Due to enlarged database on the southern Lithuanian Stone Age, the similarity between the early pottery of the Nemunas culture and the Narva culture became clearer. It does not reflect cultural interchange and “isles” of settlers of the Narva culture in South Lithuania, but shows general roots of origin of pottery.

The second settlement stage is characterised by flake flint artefact production technique, flatly retouched arrowheads, knives, a dagger, pointed and oval scrapers, pottery with mineral temper. This is a post-Corded Ware culture settlement which existed at the beginning of the Bronze Age.

The settlers of the settlements belonging to separate periods settled down in the same place. In sand settlements,

the stratigraphy is of less use, though the detailed spatial analysis of the site in combination with different exploration methods is really of value. Even in a small area and in an incompletely explored settlement it is possible to notice differences reflecting separate chronological stages.

LIST OF TABLES

Table 1. Flint artefacts.

Table 2. Indexes of the area similarity.

Table 3. Retouched blades and flakes.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Situation of the River Varėnė 10th ancient settlement.

Fig. 2. The River Varėnė 10th settlement. View from the southwest.

Fig. 3. Old surface of the settlement.

Fig. 4. Plan of the area explored: 1 – coincided parts of the finds; 2 – sherds of glazed pottery; 3 – flint finds; 4 – flint finds of pink whitish opaque colour; 5 – deep brown sand; 6 – blackish sand with charcoal.

Fig. 5. Flint finds of pink whitish opaque colour: 1 – core; 2, 7 – blades; 3, 4, 6 8 – flakes; 5 – scrapper.

Fig. 6. Sectional views of the area explored: 1 – forest earth and yellowish drifted sand with organics; 2 – blackish sand with charcoal; 3 – brownish pink sand with charcoal; 4 – deep brown sand; 5 – yellow sand; 6 – whitish sand; 7 – dark grey sand with charcoal; 8 – black sand with charcoal.

Fig. 7. Distribution of flint artefacts in the layers.

Fig. 8. Hearths and their sectional views: 1 – yellow sand;

2 – whitish sand 3 – dark grey sand with charcoal; 4 – black sand with charcoal; 5 – mixed sand.

Fig. 9. Hearth in squares 106–107x/200y.

Fig. 10. Diagram of the width of blades.

Fig. 11. Distribution of flint artefacts in the cultural layer.

Fig. 12. Cores.

Fig. 13. Distribution of cores and their parts in the area explored.

Fig. 14. Microliths: 1–11 – trapeziums; 12–28 – lancets; 29–37 – inserts; 38–45 – microburins.

Fig. 15. Flatly retouched arrowheads.

Fig. 16. Knives and a dagger.

Fig. 17. Distribution of flint finds in the area explored: A – artefacts of the microburin technique; B – other microliths; C – flatly retouched artefacts; D – retouched blades and flakes.

Fig. 18. Scrapers.

Fig. 19. Morphometric diagram of scrapers and weight curves of their types.

Fig. 20. Flint artefacts: 1–4 – burins; 5 – artefact of the unclear purpose; 6 – flaking tool.

Fig. 21. Distribution of flint artefacts in the area explored: A – scrapers and spokeshaves; B – burins; C – awls and artefacts for special purposes; D – axes and chisels.

Fig. 22. Axes.

Fig. 23. Decorated rim of a pot.

Fig. 24. Decorated rim of a pot.

Fig. 25. Part of a pot with organic temper in clay.

Fig. 26. Distribution of the weight of the pottery with organic temper and the quantity of sherds in the area explored.

Fig. 27. Fragments of the pottery with mineral temper

Fig. 28. Distribution of the weight and number of the sherds of the pottery with mineral temper in the area explored.

Dr. V. Juodagalvis
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius,
Kražių g. 5, 01108, Vilnius, tel. 261 49 35.
el. paštas: v.juodagalvis@post.skynet.lt

Gauta 2003 09 30

E. Marcinkevičiūtė
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas,
Archeologijos katedra,
Universiteto g. 7, 01513, Vilnius.